

8. daļa Ražošana: Uzņēmējdarbība un apmaiņa

1. *Peļņa un zaudējumi uzņēmējdarbībā.*

Turpinājumā padziļināti iztirzāsim pirmajā sējumā gūto atziņu pielietojumu dinamisku un specifisku ekonomikas parādību analīzē, aplūkosim arī intervences sekas brīvajā tirgū.

Vienmērīgi rotējošā ekonomikā ir tikai divas ražotāju ienākumu un cenu pamatkategorijas: peļņas procenti (vienveidīgi visā ekonomikā) un darba algas – dažādu darbaspēka faktoru pakalpojumu cenas. Tomēr mainīgajā ekonomikā darba algu lielums un procentu likmes nav vienīgie elementi, kuri var mainīties. Vēl ir divi citi – gan pozitīvi, gan negatīvi – minēto pamatkategoriju paveidi - *uzņēmējdarbības peļņa un zaudējumi*. Mēs turpinājumā pievērsīsimies ekonomikas jomā vissvarīgākajam uzņēmējdarbības paveidam – *kapitālista uzņēmējdarbībai*. Kapitālisti investē tajā kapitālā (zemē un/vai kapitālprecēs), kuru izmanto ražošanas procesā. Kapitālistu pamatfunkcija ir naudas aizdošana faktoru īpašniekiem un posmsecīga ražošanas līdzekļu lietošana, *līdz tam tuvākajam tagadnes brīdim*, kad produkts tiek pārdots. Mēs arī detalizēti izstrādājam VR ekonomikas likumus, kuri nosaka, ka faktoru cenas būs vienādas ar diskontēto marginālās vērtības produktu (DMVP); ka katrs faktors ražošanas procesā jāizkārto tā, lai tas strādātu produktīvi visvērtīgākajā pozīcijā un režīmā (vai stadijā); kapitāla vērtības būs vienādas ar diskontēto marginālās vērtības produktu (DMVP-u) summu; ka procentu likmes būs visur vienādas un ka to lielumu noteiks tikai laika preferences utt.

Aplūkosim reālās dinamiskās pasaules īpatnības. Reālajā pasaulē nākotnes vērtības nav zināmas, tās kapitālistiem jāapjauš un jāizkalkulē. Viņiem jāaizdod nauda, spekulējot ar nezināmo nākotni un cerot, ka nākotnes produkts būs pārdodams par viņiem izdevīgu cenu. Tādējādi reālajā pasaulē kapitālistu gaidīto ienākumu noteikšanā izšķirīgi nozīmīga loma ir novērtējumu kvalitātei un paredzējumu precizitātei. Uzņēmēju arbitražas spriedumi vienmēr ir atbilstīgāki VRE situācijām (nevis realitātei), neņemot vērā to, ka VRE parametri tomēr nekad nav sasniedzami.

Kapitālists-antreprenieris pērk ražošanas faktorus vai to pakalpojumus tagadnē, bet ar tiem ražotos produktus pārdos kaut kad nākotnē. Viņam vienmēr vērtīgi jāuzmana cenu un procentu šķēres dažādās jomās un jāzina, kur viņš var dabūt lielāku tekošo procentu likmi. Tā, pieņemsim, ka procentu likme ir 5%. Džons var nopirkt konkrētu faktoru sakopojumu par 100 uncēm un cerēt, ka viņš ar šo faktoru kopumu varēs ražot produkciju un pārdot to pēc diviem gadiem par 120 uncēm. Viņa *gaidītā* peļņa būs 10% gadā. Ja šīs viņa gaidas īstenosies, tad viņš iegūs ik gadu 10% peļņu, pašreizējo 5% vietā. Starpība starp vispārējo procentu likmi un reālo peļņu ir viņa *peļņas lielums naudā* (turpmāk to sauksim par peļņu). Šajā gadījumā viņa peļņa naudā ir 10 unces divos gados vai 5% piemaksa gadā.

Kā rādās šāda peļņas iespēja? To izraisīja tas fakts, ka ražošanas procesā lietoto faktoru cenas tika pazeminātas un arī to kapitalizētā vērtība tika pazemināta. Faktoru cenas tika pazeminātas līdz tādām cenu līmenim, ka kļuva izdevīgi pirkt šo faktoru kā savu vienību kopumu; faktoru kapitalizētā vērtība arī tika pazemināta līdz tādām līmenim, ka kļuva izdevīgi pirkt tos kā vienu veselumu. Abos gadījumos tirgus vispārējos paredzējumos faktoru nākotnes rentes bija novērtētas par zemu. Mūsu izvēlētā uzņēmēja Džona kā indivīda paredzējumi bija pareizāki, nekā citu uzņēmēju kolektīvie paredzējumi, un viņš darbojās saskaņā ar saviem paredzējumiem. Par sava paredzējuma pārkumu viņš ieguva atalgojumu peļņas formā. Viņa darbība, kas tika

balstīta uz viņa spēju konstatēt ražošanas faktoru vispārējo pazemināto novērtējumu, radīja peļņas likvidēšanas iespējamību, vai – drīzāk -- peļņas pazemināšanās tendences. Paplašinot savu ražošanu ar šiem faktoriem, viņš sekmēja šo faktoru pieprasījuma paaugstināšanos un tādejādi arī to cenu paaugstināšanos. Iespēja nopelnīt 10% aktualizē konkurenci šajā jomā. Faktoru cenu paaugstinājums ne tikai izraisa pieprasījuma kāpinājumu pēc tiem, bet gala produkta palielinājums izraisa arī šī produkta cenas pazemināšanos. Tas viss summējoties, izraisa procentu likmes pazemināšanos līdz tīrai procentu likmei.

Kā strādā uzņēmēji? – Savos peļņas meklējumos viņi konstatē, ka daži faktori ir novērtēti zemāk par tā produkta vērtību, kuru ar šiem faktoriem varētu ražot. Konstatējot šādu vērtību šķēru iespējamību, viņi, atbilstīgi rīkojoties, pārceļ ražošanas faktoros uz tiem ražošanas procesiem, kuri varētu dot lielāku peļņu. Atrodot faktoros, kuru cenas neadekvāti atspoguļo to iespējamās diskontētās marginālas vērtības produktus, viņi, izolot un ūtrupējot šādus faktoros, pārceļ tos uz to ražošanas procesu, kurā to DMVP ir augstāks. Viņi, pareizi paredzot, kurā ražošanas procesā faktori strādā produktīvāk, uzlabo patērētāju apgādi ar precēm. Faktoriem ir augstāka vērtība tikai tadēļ, ka pēc tiem ir lielāks pieprasījums, ka tie ir spējīgāki labāk apmierināt patērētāju vēlmes. To pašu izsaka arī lielāks diskontētās marginālas vērtības produkts.

Iepriekš teiktais neattiecas uz *peļņas likmi*. Peļņas likme nav kaut kas ātri gaistošs, acumirkļīgs, īslaicīgs. Tā kā peļņu rada uzņēmējdarbība, tad tā arī izbeidzas brīdi, kad uzņēmējdarbība tiek pilnīgi pārtraukta. *Pamatlikme* ir procentu *likme*, un tā nav ātri zūdoša. Ja mēs sākam ar dinamisko ekonomiku un par nepieciešamajiem nosacījumiem pieņemam esošās vērtību skalas, esošos oriģinālos faktoros un viscaur vienādās tehnoloģiskās zināšanas, tad līdz ar to mēs esam izslēguši peļņu kā tādu un, tāpat, arī tīro procentu likmi, un tas viss notiek atbilstīgi VR ekonomikas tendencei. Cilvēku gaumes un patērējamo resursu nemītīgā maiņa pastāvīgi pārbīda līdzsvara iedibināšanas nolūkus, tiek apzināti jauni mērķi un tie nosaka uzņēmējdarbības virzību, un atkal – VR ekonomikas tendence galu galā noteiks peļņas gūšanas iespēju pakāpenisku un pilnīgu izbeigšanos. Ar jēdzienu *VR ekonomika* saprot tādu ekonomikas situāciju, kad vairs nepastāv nekāda nenoteiktība, tāpat pastāv pilnīga noteiktība. Peļņas cēlonis ir nenoteiktība; peļņa ir nenoteiktības atvasinājums.

Daudzi autori un ekonomisti ļoti kļūdās, nodarboties tikai ar peļņas ekonomiku un gandrīz nekādu uzmanību neveltot *zaudējumiem*. Nav iespējams raksturot ekonomiku tikai ar peļņas jēdzienu. Tā jāraksturo ar vārdkopu „peļņa un zaudējums”¹.

Zaudējums rodas situācijā, kad uzņēmējs nepareizi aprēķinājis nākotnē iespējamās pārdošanas cenas un ienākumus. Teiksim, viņš nopērk faktoros par 1000 uncēm, izlieto tos produkcijas ražošanā, un gatavos produktus pārdod par 900 uncēm. Tātad viņš ir kļūdījies. Viņš *faktorus novērtējis* un noteicis to *kapitālvērtību par augstu*, salīdzinājumā ar šo faktoru ražotā marginālā produkta diskontēto vērtību, t.i., salīdzinājumā ar šo faktoru ražoto gatavo produktu gala cenām.

Jebkurš uzņēmējs investē tikai tadēļ, lai nopelnītu. Un nopelnīt viņš var tai gadījumā, ja tirgū faktori un kapitālpreces ir novērtētas par zemu, attiecinot to tirgus cenas pret to nākotnes rentēm. Ja viņa novērtējums izrādīsies pamatots, viņš gūs peļņu, ja nepamatots – viņš cietīs zaudējumus.

Iespējamo zaudējumu pazīmju kopumu vajadzētu noteikt un izvērtēt ļoti rūpīgi. Tā, piemēram, pieņemsim, ka kāds uzņēmējs, pie tirgus procentu likmes 5%, nopērk faktoros par 1000 uncēm un pēc gada ražoto gala produktu par 1020 uncēm. Vai viņš šajā gadījumā cieš zaudējumus, vai gūs peļņu? – Sākumā var šķist, ka viņam nav zaudējumu. Jo viņš ir atguvis visu savu izdoto kapitālu un vēl 20 unces, kas sastāda

2% no tīrās peļņas. Tomēr vērtējot rūpīgāk, atklājas, ka ieguldot šo kapitālu kaut kur citur, viņš būtu varējis iegūt 5% tīro peļņu, jo tāda ir tekošā procentu likme. 5% peļņu viņš būtu varējis arī saņemt, ieguldot naudu citā uzņēmumā vai aizdodot to patērētājam-kredītņēmējam. Bet šajā riskantajā pasākumā viņš nevar pat iegūt procentu ienākumu. Bet galvenais ir tas, ka šādas investīcijas „cena” nav tikai viņa izdevumi par faktoriem – 1000 unces, tā ir arī viņa atteikšanās no izdevības saņemt procentu likmi – 5 % apmērā, tātad vēl papildus 50 unces. Galu galā iznāk, ka viņš cieš zaudējumu 50 unču apmērā.

Jēdziena „peļņas likme” absurds ir skaidrāk redzams, ja mēģinām postulēt arī „zaudējumu likmi”. Acīmredzami, nekāds jēdzīgs „zaudējumu likmes” pielietojums nav iespējams, ja uzņēmēji neveiks neizdevīgas investīcijas, bet iegulda savu kapitālu kaut kur citur. Taču līdz ar uzņēmēju aiziešanu no kādas ražošanas līnijas, tās faktoru cenas kritīs, bet produkta cena, krājumam samazinoties, paaugstināsies, līdz kamēr tīrā peļņa šajā jomā kļūs tāda pati kā citās jomās, un beidzot pielīdzināsies procentu likmei VR ekonomikā. Peļņas likmju izlīdzināšanās process visā ekonomikā gala rezultātā noved pie novienādotas procentu likmes un *faktiski ir tas pats process, kas rada peļņas un zaudējumu likvidāciju VR ekonomikā*. Šo apgalvojumu paskaidrosim ar piemēru. Ja reālajā ekonomikā vienam un tam pašam uzņēmējam līnija A dod neto peļņu 10% apmērā un līnija B – 2% apmērā, kamēr tajā pašā laikā visas citas viņa ražošanas līnijas dod 5% neto peļņu, tad tas tomēr nozīmē, ka procentu likme ir 5%, un tad iznāk, ka galu galā līnija A dod tīro peļņu 5 % apmērā, bet līnijā B viņš cieš tīro zaudējumu 3% apmērā. Tātad A līnijas faktoru tirgus cenas noteiktas zemākas par šo faktoru DFMV produktiem; attiecībā uz B līnijas faktoriem tirgus cenas uzminētas nepareizi.

Reālajā ekonomikā peļņa un zaudējumi gandrīz vienmēr ir cieši savijušies. Vēlme tos nošķirt ir konceptuāli pamatota un iespējama, bet praktiski tās nošķirt arī kvantitatīvi nav viegli.

Atgādināsim, kāda ir VR ekonomikas būtība. Proti, visi ražošanas faktori iedalīti tām jomām, kurās to DMV produkti ir vislielākie. Un to nosaka patērētāju pieprasījumu saraksti. Modernajā pasaulē, kuras raksturīgākās pazīmes ir specializācija un darba dalīšana, gandrīz vienmēr vienīgie pieprasījuma noteicēji ir patērētāji, bet kapitālisti faktiski ir izslēgti no pieprasījuma noteikšanas, jo viņi, visticamāk, izlieto visai niecīgu sava ražotā produkta daļu. Patērētāji ir tie, kuri sniedz „īstos” faktus par darba spēka un zemes faktoru resursu krājumiem un novērtē ekonomikas sistēmu. Patērētāji pērkot vai atsakoties pirkt, izlemj, kas un cik daudz ir jāražo, un ar savu izvēli/neizvēli faktiski arī nosaka visu ražošanā iesaistīto faktoru ienākumus. Bet būtībā ikviens cilvēks ir patērētājs.

Iepriekš raksturotajam likumam ir tomēr viens izņēmuma gadījums, proti, tā ir situācija, kad abiem – kapitālistiem un strādniekiem – ir vai nu izteikta preference vai nepatika pret kādu konkrētu ražošanas līniju. VR ekonomikā līdzsvara peļņas likme ražošanas līnijā, pret kuru ir izteikta antipātija, būs augstāka par vienoto procentu likmi, bet tajā ražošanas līnijā, pret kuru ir izcila patika, būs zemāka par vienoto procentu likmi. Šīs preferences varētu būt pietiekami izteiktas, lai ietekmētu investēšanu vai izraisītu vērā ņemama daudzuma potenciālo investoru vai strādnieku produktīvas darbības, un tā visa rezultātā būtu fiksējamas nozīmīgas peļņas likmes izmaiņas.

Vai peļņai ir arī kāda sociāla funkcija? – Daudzi kritiķi, atsaucoties uz VR ekonomiku, norāda, ka tur nav nedz peļņas, nedz zaudējumu, un tad uzbrūk pelnošajiem uzņēmējiem bilstot, ka viņu darbībā esot kaut kas ļauns, vai, labākajā gadījumā, kaut kas nevajadzīgs, lieks. Vai peļņa nav kaut kādas netaisnīgas vai

nepiemērotas ekonomiskās darbības indekss? – Uz šo jautājumu var atbildēt apstiprinoši. Jā! Peļņa ir kaut kādas neatbilstības indekss. Taču tikai tajā izpratnē, kura ir pilnīgi pretēja parastajai izpratnei. Mēs jau iepriekš konstatējām, ka *peļņa, pirmkārt, ir neatbilstības irības (jaunvārds esības vietā, labāks) indekss, un, otrkārt, uzņēmēju peļņas iegūšanas cīņu indekss*. Reālajā mainīgajā pasaulē neatbilstība ir jebkuras cilvēku aktivitātes objektīvo apstākļu raksturojuma pamatjēdziens. Cilvēkam kļūst iespējams gūt peļņu tikai tad, ja viņam izdodas atklāt kādu neatbilstību, it īpaši – konkrētu faktoru pārāk zemās tirgus cenas. Darbojoties šajā neatbilstības situācijā un gūstot peļņu, viņš piesaista citu uzņēmēju uzmanību šai neatbilstībai, un arī viņi sāk to izmantot un rezultātā tā – šī neatbilstība -- tiek likvidēta. Ja nu tomēr šai sakarā kāds ir jānosoda, tad ne jau *peļņu gūstošais* uzņēmējs, bet gan tas uzņēmējs, kurš cieš zaudējumus. Uzņēmēja zaudējumi ir signāls, ka viņš turpina uzturēt kaut kādu neatbilstību. Šī ir neatbilstība starp viņa izmantoto faktoru paaugstināto tirgus cenu (par kādu viņš tos nopircis) attiecībā pret produkta cenu, kuru patērētāji ir uz miera maksāt. Otra neatbilstība ir starp tirgū pārāk zemu novērtēto faktoru cenu un produkta cenu, kuru maksā tā patērētāji. Jo lielāka ir bijusi kāda cilvēka peļņa, jo lielāka bijusi tā neatbilstība, kuru viņš vienīgais atklāja un izcīnīja sev iespēju to izmantot. Bet uzņēmējs, kurš strādājis ar zaudējumiem, ir uzturējis kādas neatbilstības, un tādēļ viņš ir vairāk peļšams².

Mums nav jānosoda neveiksmīgi uzņēmēji, viņu sods ir viņu pašu zaudējumi. Viņa zaudējums ir viņa vājas uzņēmējdarbības rezultāts. Ja viņš ir sistemātisks zaudētājs, viņam uzņēmējdarbība būs jāpārtrauc un jāpelna darba alga. Tirgus atalgo savus efektīgos uzņēmējus un soda neveiksmīgos. Tālrēdzīgo un apdomīgo uzņēmēju kapitāls aug, kamēr neapdomīgā un pārsteidzīgā uzņēmēja kapitāls dilst. Veiksmīgie uzņēmēji spēlē arvien noteicošāku lomu ražošanā, neveiksminieki tiek piespiesti pamest šo nodarbošanos. Te gan nav nekā fatāla -- nenovēršana, neizbēgama. Citkārt veiksmīgais uzņēmējs var pēkšņi kļūdīties un ciest attiecīga lieluma zaudējumus, un neveiksmīgais, pareizi prognozējot, gūt lielu peļņu. Tirgu automātiski veiksmīgos uzņēmējus nerespektē. Pat vairāk -- cilvēka lielas investīcijas pašas par sevi negarantē viņam nedz lielu peļņu, nedz zaudējumus. Kapitāls pats nekādu peļņu „nedzemdē”. Peļņu nodrošina tikai un vienīgi uzņēmēju gudri lēmumi. Cilvēks, investējot riskantā pasākumā, var gan zaudēt 10000 zelta unču, gan nopelnīt 50 zelta unču³.

Tirgus ir vienīgais neveiksmīgu uzņēmēju sodītājs. Uzņēmējs ir cilvēks, kurš pats brīvprātīgi uzņemas risku un, ja viņš cieš zaudējumus, tad tikai savu kļūmīgo lēmumu dēļ. Un neviens cits, bet tikai pats ir sevis vienīgais kritiķis. Mise raksta:

Nevienam nav tiesību pārmest uzņēmējam par viņa profesionālās darbības kļūmēm un uzskatīt, ka cilvēki būtu labāk apgādāti, ja uzņēmēji būtu veiksmīgāki un tālrēdzīgāki. Ja gauduļi labāk zina kā jārikojas, tad kādēļ gan viņi paši neaizņem brīvo tirgus nišu un neizmanto izdevību nopelnīt? -- Ir jau viegli formulēt paredzējumu pēc notikuma⁴.

2. Neto investīcijas efekts

Noskaidrojām kas ir VR ekonomika, īpašu uzmanību veltot uzņēmēju peļņas un zaudējumu problēmas iztirzāšanai. Tagad pievērsīsimies nākamajai problēmai, proti, kad ekonomikā varētu būt kopuzkrājumi vai kopzaudējumi? – Lai atbildētu uz šo jautājumu vispirms jānoskaidro, kāds ir kopuzkrājumu (vai kopinvestīciju) līmeņa maiņas efekts?

Sāksim ar līdzsvara situāciju ekonomikā, kuru iztirzājām 5. un 6. nodaļā. Pieņemsim, ka ražošanas process ilgst sešus gadus un bruto kopienākums ir 418 unces, bruto uzkrājumi-investīcijas ir 318 unces, koptatēriņš ir vienāds ar 100 uncēm, neto uzkrājumi-investīcijas ir nulle. 100 unču lielais ienākums veidojas no zemes un darba spēka īpašnieku neto ienākuma, kas summāri sastādīja 83 unces, un no kapitāla īpašnieku 17 uncēm. Tā kā naturālā procentu likme sakrīt, tad ražošanas process nemainās, un rezultējošo cenu intervālu veido indivīdu laika preferenču skālas ekonomikā. Haijeks konstatē:

Ražošanas struktūras nemainīgums ir pilnīgi atkarīgs no tā, vai uzņēmēji uzskatīs, ka peļņu, kas iegūta pārdodot produktu, ir izdevīgi reinvestēt iepriekšējās proporcijās, lai ražotu tā paša veida starpproduktu. Bet, savukārt, vai tas ir izdevīgi vai nē, ir atkarīgs – no vienas puses -- no šīs stadijas produkta pārdošanas cenas, un -- no otras puses – no cenas, kas samaksāta par oriģinālajiem ražošanas līdzekļiem un iepriekšējās stadijas starpproduktu. Kapitālistiskās organizācijas turpināšana tās pašreizējā attīstības līmenī ir atkarīga no cenas, kura samaksāta, un no cenas, kura iegūta no produkta katrā ražošanas stadijā. Abas šīs cenas ir pilnīgi reāli un nozīmīgi ražošanas virzības noteikšanas faktori⁵.

Bet kas notiks, ja noteiktā periodā laika preferenču sarakstu pazemināšanās rezultātā izveidosies neto uzkrājums? -- Iedomāsimies, piemēram, ka patēriņš ir samazinājies no 100 uz 80 uncēm un iekrātās 20 unces tiek laistas laika tirgū. Tad bruto uzkrājumi pieaugs par 20 uncēm. Darījumu periodā neto uzkrājumi izmainījies no 0 līdz 20. Pēc tam, kad tiks sasniegts jaunais uzkrājumu līmenis, pastāvēs jaunais līdzsvars: bruto uzkrājumi 338 unces, neto uzkrājumi 0 unces. Vērtējot šo situāciju pavirši, var likties, ka viss ir zaudēts. Vai patēriņš nav samazinājies no 100 uncēm uz 80 uncēm? Kas notiks ar visu ražošanas aktivitāšu kompleksu, ja apstāsies visu gala produktu pārdošana? Vai tas novedīs firmas pie nelaimi vēstošas depresijas? Kā *pazeminātais* patēriņš var balstīt *pieaugošos* izdevumus par ražotāju precēm/ražošanas līdzekļiem tā, lai šie izdevumi paliktu izdevīgi? -- Šādu situāciju Haijeks trāpīgi nosaucis par „uzkrājumu paradoksu”, ar to saprotot, ka uzkrājums ir nepieciešamais un pietiekamais ražošanas kāpinājuma nosacījums, kaut arī šāda veida ieguldījums šķietami satur sevī investoru finansiālās katastrofas pirmsākuma nosacījumus⁶.

Aplūkojot iepriekšējo -- 40.zīmējuma diagrammu, varam konstatēt, ka kapitālista₁ naudas ienākumu apjoms krasi samazināsies. Kapitālists₁ 100 unču lielā ienākuma vietā saņems tikai 80 unces. Summa, kura viņam proporcionāli jāsadala oriģinālajiem faktoriem un kapitālistam₂ attiecīgi samazināsies. Gala patērētāju izdevumu raksturojums, šoreiz -- to pazemināšanās, ir uzmodinājuma impulss ražošanas struktūrām. Vienlaicīgi sāk arī darboties konkurējošie spēki. Sistēma kopumā šīs 20 unces nav zaudējusi. Tās atrodas investēšanas situācijā, to īpašnieki šajā laika brīdī tikai pētī, kur tās varētu investēt, lai iegūtu maksimālo procentu likmi. Šie jaunie uzkrājumi izmaina patēriņam paredzēto bruto investīciju proporcijas no 318 : 100 uz 338 : 80. Sašaurinātajai patēriņa bāzei jānodrošina lielāki ražotāju izdevumi. Kā tas varētu notikt, it īpaši pie nosacījuma, ka zemāka ranga kapitālistiem jāsaņem mazāks ienākumu kopums? -- Ir tikai viens veids kā tas ir izdarāms, proti, jāpārbīda investīcijas pa investēšanas pakāpēm uz augstākas kārtas ražošanas stadijām. Vienkārša ekonomiskā analīze parādīs, ka vienīgais veids kā lielu investīciju paketi iespējams pārbīdīt no zemākas pakāpes uz augstāku, saglabājot procentu starpību pa pakāpēm, ir *ražošanas pakāpju skaita palielināšana*, t.i., ražošanas struktūras

pagarināšana. Neto uzkrājumu palielināšanās impulsa aktivizējošā ietekme uz ekonomiku ir ražošanas struktūras pagarināšana un sašaurināšana. Šī procedūra ir dzīvotspējīga un neatkarīga, jo tā saglabā esošo cenu intervālu, pārejot no vienas pakāpes uz nākamo. 60.zīmējumā diagramma atspoguļo šo neto uzkrājumu impulsu.

60.zīmējumā redzam ražošanas struktūras pagarināšanu un sašaurināšanu. Ar trekno kāpņveida līniju *AA* iezīmētas oriģinālās struktūras aprises. Taisnstūris diagrammas pamatnē –patērēšana –ir nedaudz sašaurināta uz jauno uzkrājumu pievienošanas rēķina. Grafiski attēlotajā kāpņveida virzībā uz augšu (šajā grafikā pakāpe jeb -- grafiski – horizontālo taisnstūru garums -- attēlo procentu intervālus⁷) --jaunā ražošanas struktūra attēlota ar tievo kāpņveida līniju *BB* (bet viss šīs struktūras apgabals iezīmēts ar diagonālo svītrojumu). Vizoties grafikā uz augšu, struktūra pakāpeniski kļūst arvien šaurāka, salīdzinājuma ar pamatstruktūru *AA*; bet virzoties uz grafika pamatni, tā kļūst arvien plašāka un beidzot tai tiek pievienota jauna un augstāka pakāpe.

Tā nav nejaušība, ka pakāpes jaunajā ražošanas struktūrā *BB* ir šaurākas par attiecīgajām pakāpēm vecajā struktūrā *AA*. Ja abās struktūrās šīs atbilstošās pakāpes būtu vienādas, tad tā nebūtu struktūras pagarināšana un kopinvestīcijas pazeminātos, nevis paaugstinātos. Bet, tomēr -- ko nozīmē struktūras pakāpes sašaurināšana? Iepriekšējā diagrammā (60.zīm.) lietoto pieņēmumu aspektā pakāpju sašaurināšana nozīmē procentu intervāla samazināšanu, t.i., naturālās procentu likmes pazeminājumu. Bet iepriekš mēs jau konstatējām, ka laika preference likmes pazemināšanās tieši izraisa procentu likmes pazeminājumu. Pazemināta laika preference nozīmē palielinātas uzkrātās daļas ieguldīšanu patērēšanā un noved pie mazāka cenu intervāla un līdz ar to arī pie procentu likmes līdzvērtīga pazeminājuma.

Procentu intervāla samazināšanās attēlota 61.zīmējumā. Aplūkosim ražošanas stadiju kumulatīvās cenas. Grafikā pa labi attēlots ražošanas stadiju cenu pazeminājuma virziens līdz pat patēriņa stadijai. *AA* ir pamatgrafīks, tās augstākais punkts attēlo augstāko kumulatīvo cenu un tā ir patēriņa preces cena un tādēļ arī visaugstākā. Punktu virkne pa kreisi no *A* attēlo kumulatīvo cenu pazemināšanos un atstarpe starp šiem punktiem attēlo procentu likmju intervālu un tādējādi arī peļņas procentu likmju maiņu, virzoties no vienas stadijas uz nākamo. Ar līniju *BB* attēlota jaunā situācija – situācija pēc uzkrājumu pieauguma. Tā kā patēriņš ir mazinājies, tad punkti uz taisnes *BB* no krustpunkta pa labi ir zem attiecīgajiem punktiem uz līnijas *AA*. Bultiņu vērsums atspoguļo izmaiņu virzienu. Punkti uz līniju *BB* pa kreisi no krustpunkta ir virs attiecīgajiem *AA* līnijas punktiem, bet intervāls starp diviem blakus esošiem punktiem uz līnijas *BB* ir mazāks par atbilstošo intervālu starp punktiem uz līnijas *AA*. Un tā tas ir tādēļ, ka zemāka procentu likme nozīmē to, ka divu blakus esošu stadiju kumulatīvo cenu intervāls ir mazāks. Līnijai *BB* ir nemainīgs slīpums, jo peļņas procentu likmes nemainās. Tā kā *BB* līnija ir slīpāka par *AA* līniju (*AA* ir stāvāka), tā krusto *AA* līniju un no šī krustpunkta pa līniju *BB* pa kreisi, tātad – virzoties uz nākamo -- augstāku ražošanas stadiju, cenas, kuras iezīmē punkti uz *BB*, ir augstākas par attiecīgajām cenām uz *AA*. Šīs izmaiņas attēlo arī bultiņu virzieni.

Iepriekšējā diagrammā aplūkojam papilduzkrājumu efektu, t.i., pozitīvo neto uzkrājumu ietekmi uz ražošanas struktūru un procentu likmi. Procentu likmes izmaiņas samazina kumulatīvo cenu intervālu, jo kopotēriņš ir samazinājies, tuvākā nākamā augstākā stadija kļūst arvien mazāka, līdz kamēr abas līnijas *AA* un *BB* krustojas, un augstākajā stadijā arī cena ir visaugstākā. Apsvērsim cenu maiņu dažādās stadijās, kā arī to, kā tas notiek. Zemākajā stadijā kumulatīvās cenas (sk.61.zīm.)

krīt divu iemeslu dēļ, pirmkārt, patērētāju pieprasījuma samazināšanās dēļ, un, otrkārt, investētā kapitāla pārbīdes dēļ virzienā uz patēriņa stadiju. Augstākajā stadijā cenas krīt tādēļ, ka jauno uzkrājumu ietekmes rezultātā palielinās pieprasījums pēc faktoriem un investīcijas aizplūst prom no zemākajiem līmeņiem uz augstākajiem līmeņiem. Investīciju palielinājums augstākajiem līmeņiem paaugstina šajos līmeņos lietojamo faktoru cenas. Galu galā iznāk tā, ka patērētāju pieprasījuma samazināšanās impulsa ietekme uz augstākajām ražošanas stadijām apsīkst un šim impulsam arvien vairāk pretdarbojas investīciju fondu palielinājums un investīciju pārbīde.

Pārstrukturēšanas process pazemina cenu intervālus, kurus radīja pieaugušais bruto uzkrājums. Šo situāciju labi raksturo Haijeks:

Cenu kritums vēlinājās un kāpums agrīnajās ražošanas stadijās gala rezultātā noved pie visu ražošanas stadiju cenu intervālu samazināšanās⁸.

Kumulatīvo cenu maiņa dažādos sektoros novedīs pie to starppreču cenu maiņas, kuras ir iekļautas faktoru komulācijā. Šādi faktori, kuros ir iekļautas starppreces, ir protams, kapitālpreces, zemes un darbaspēka faktori, un galu galā kapitālpreces ir reducējamas uz pēdējiem diviem faktoriem – zemes faktoru un darbaspēka faktoru, jo kapitālpreces ir ražotas preces un/vai reproducētas preces. Zemāks koppieprasījums zemākās ražošanas stadijās būs to faktoru cenu cēlonis, kuru cenas kritīs. Visvairāk cenu krišana ietekmēs specifiskos faktorus, jo tiem nav cita pielietojuma. Bet ja monetārais pieprasījums nespecifiskajiem faktoriem paaugstināsies, tie ir izmantojami citur un tos jāizmanto citur, proti – agrīnajās ražošanas stadijās.

Kapitālpreču cenu noteikšana aplūkotās problēmas sakarā galu galā ir mazsvarīga, jo visu kapitālpreču cenas ir reducējamas uz zemes, darbaspēka un laika cenām, turklāt grafiku slīpums, procentu intervāls norāda uz kapitālpreču cenu noteikšanas veidu. Vissvarīgākie ir zemes, darba spēka un laika faktori. Laiks ir daudz aspektu elements. Ar laika elementu skaidro un pamato procentu likmes intervālu. Zemes un darbaspēka elementi veido fundamentālos resursus, tie ražošanā ir vai nu nemaināmi vai pārbīdāmi. Vienā situācijā zeme var būt specifisks faktors, citā – nespecifisks, bet vēl citā to var izmantot alternatīvos ražošanas procesos un dažkārt tikai kāda viena veida ražošanas procesā. Bet darbaspēks gandrīz vienmēr ir nespecifisks faktors. Ļoti reti ir sastopami tādi cilvēki, kuri apzināti veic tikai viena tipa uzdevumus, pienākumus⁹. Protams, ka katram faktoram ir sava nespecifiskuma *pakāpe*, un mazāk specifiscētos faktorus ir vieglāk pārbīdīt no vienas produkta ražošanas stadijas uz citu.

Tādu faktoru cenas, kuri ir specifiski viena ražošanas procesa īpašā stadijā, vēlinājās stadijās kritīs, bet agrīnajās – paaugstināsies. Bet kā ir ar nespecifiskajiem darba spēka faktoriem? Šādiem faktoriem ir tendence pārbīdīties no vēlinajām uz agrīnajām stadijām. Sākumā katram šādam faktoram būs sava atšķirīga cena, turklāt zemākās stadijās tās būs zemākas, augstākās – augstākas. Līdzsvara stāvoklī, kā mēs to jau vairākkārt konstatējām, visiem faktoriem visā ekonomikā būs vienādas cenas. Zemais pieprasījums zemākajās stadijās, pastāvot konstantai zemei cenai, sasaistē ar augstāku cenu augstākajās stadijās, veido faktoru pārbīdes nosacījumus no vēlinām uz agrīnām stadijām. Šī pārbīde apsīkst un izbeidzas līdz ar cenu izlīdzināšanos visā ekonomikā.

Kāda ir augstākajos līmeņos veidoto bruto ietaupījumu izmaiņu kopējā ietekme uz faktoru cenām? – Situācija ir paradoksāla. Neto ienākumi ir naudas kopsūma, kas galu galā nonāk pie zemes, darbaspēka un laika faktoriem. Jebkurā līdzsvara situācijā, atbilstīgi definīcijai, neto uzkrājumi ir nulle, bet neto ienākumi ir pilnīgi vienādi ar izdevumiem patēriņam. (Neto uzkrājumi liecina par bruto uzkrājumu līmeņa izmaiņām – neto uzkrājumi, salīdzinājumā ar iepriekšējo laika periodu, ir

palielinājušies). Ieskatoties 41.zīmējumā, redzam, ka kopienākumi, kuri varētu nonākt pie oriģinālajiem faktoriem un procentiem, var nākt tikai no neto ienākumiem, nevis no bruto ienākumiem. Turpinājumā iztirzāsim to jauno VR ekonomikas situāciju, kura izveidojusies pēc uzkrājumu izmaiņām augstākajā līmenī uz brīdi ignorējot daļsituācijas izmaiņu periodā, vai – citiem vārdiem -- notikušās iekšējās izmaiņas, bet aplūkojam tikai šī perioda *sākuma situāciju* un *beigu situāciju*. Šajā situācijā bruto uzkrājums ir vienāds ar bruto investīciju. Bruto investīcija ir palielinājusies no 318 uz 338, bet izdevumi patēriņam ir samazinājusies no 100 līdz 80. Un šie izdevumi patēriņam rāda neto ienākumu līdzsvara situācijā. Neto ienākumi ir tas naudas līdzekļu „fonds”, no kura maksā par oriģinālajiem faktoriem. Un nu šis fonds ir *samazinājies*.

Neto ienākumu fonda naudas līdzekļu recipienti ir oriģinālie faktori (darba spēks un zeme) un procenti par laiku. Mēs jau zinām, ka procentu likmes pazemināšanās ir uzkrājumu palielināšanās sekas un šo palielināto uzkrājumu investēšanas sekas ražošanā, bet, savukārt, uzkrājumu palielināšanos izraisa laika preferences pazemināšanās. Procentu ienākumu absolūtā summa ir vienāda ar bruto investīciju, kas reizināta ar procentu likmi. Ja konstatēta bruto investīciju paaugstināšanās, tad ekonomiskā analīze var noteikt, kas noticis ar procentu ienākumiem -- vai tie ir krituši, pieauguši vai palikuši nemainīgi. Iespējama ir jebkura no šīm alternatīvām.

Bet, kas notiks ar oriģinālo faktoru kopienākumiem, tas nav viennozīmīgi skaidrs, jo *progresējošā* ekonomikā, t.i., ekonomikā ar pieaugošām bruto investīcijām, darbojas divi pretēji vērsti spēki. No vienas puses, neto kopienākumu naudas fonds var būt krītošs, bet no otras puses – ja procentu kritums ir pietiekami liels, tad ir iespējams, ka tas pārsniedz kopējo neto ienākumu kritumu, un tad kopējais faktoru ienākums reāli paaugstinās. Šāda situācija teorētiski ir iespējama, bet empīriski – maz ticama vai pat neiespējama.

Taču pastāv arī iespēja, ka kopējais neto ienākums no faktoriem *un* procentiem pazemināsies. Ja kopējie ienākumi no faktoriem pazemināsies, tad, konstantā doto faktoru kopā, pašu šo faktoru cenas vispār arī pazemināsies.

Būtu pārsteidzīgi secināt, ka oriģinālo faktoru ienākumu un to cenu vispārīgais trends ir lejupejošs, jo *progresējošā* ekonomikā faktoru (piemēram, darba algu likmju, pamatrenšu) cenu nepārtrauktu *pazemināšanos* ir pat grūti iztēloties. Taču mūs neinteresē *naudas* ienākumu plūsma un faktoru cenas. Mūs interesē *reālie* ienākumi un *reālās* cenas -- iegūtais labums, resp., tas labums, ko ģenerē faktori un kas ir iegūts. Ja darba algas likme vai ienākumi no darba algas krīt un patēriņa preču piedāvājums pieaug tādos apmēros, ka to cenas krīt pat vēl straujāk, tad tas izraisa „reālo” darba algas likmju un „reālo ienākumu” no faktoriem kāpumu. Tāds ir darba algu un renšu pazemināšanās paradoksa atrisinājums, ko pierādījusi progresīvās ekonomikas pieredze. Šis kritums varētu būt izteiks naudā (kaut gan ne visos gadījumos); taču tas vienmēr būs reāls.

Reālo likmju celšanos un ienākumu paaugstināšanos vienmēr izraisa faktoru marginālās fiziskās produktivitātes paaugstināšanās, bet tā savukārt ir uzkrājumu un investīciju palielināšanās sekas¹⁰. Pagarinātā ražošanas procesa pieauguši produktivitāte noved pie lielāka kapitālpreču fiziskā krājuma un, kas šai gadījumā ir svarīgāks, pie lielāka patērētāju preču krājuma, kam, protams, seko šo preču – patērētāju preču – cenu pazemināšanās. Pat tai gadījumā, ja darbaspēka cenas naudas izteiksmē un zemes cenas krīt, tad tomēr patērētāju preču cenas *vienmēr* pazeminās ilgstošāk un tādēļ reālie ienākumi no faktoriem pazemināsies.

Šī progresējošās ekonomikas apgalvojuma patiesumu var apstiprināt šādi apsvērumi.

Darba alga vai ražošanas oriģinālo faktoru pakalpojumu rente vienmēr ir vienāda ar savu diskontēto marginālās vērtības produktu (DMVP). DMVP ir vienāds ar marginālās vērtības produktu (MVP), kas dalīts ar diskonta koeficientu, kuru apzīmēsim ar d . Šis koeficients d ir tieši atkarīgs no procentu likmes. Turpinot, MVP, savukārt, ir aptuveni vienāds ar faktora marginālo fizisko produktu (MFP), kas reizināts ar pārdošanas cenu, t.i., patērētājam derīgā gala produkta galīgo cenu. Tādējādi:

$$\text{Faktora pakalpojuma (darba) cena} = \frac{\text{MFP} \times P}{d}$$

Šajā problēmas iztirzājumā mēs lietojam patērētāju preču cenu jēdzienu kā vispārēju jēdzienu, resp., kā tādu, kas attiecas uz kādu noteiktu kopumu, šoreiz – preču kopumu. Oriģinālo faktoru „reālās” cenas ir vienādas ar naudas cenām, kas dalītas ar patērētāju preču cenām. Stingri runājot, praksioloģiskā izpratnē šī kopumu vai „reālā” ienākuma mērīšanas metode, kas pamatojas uz naudas pirktspējas maiņu, nav pareiza, bet mums tomēr ir iespējams izdarīt kvalitatīvus slēdzienus par šo mērījumu elementiem pat tai gadījumā, ja precīzi tos izmērīt mums nav iespējams.

$$\text{Tātad, faktora pakalpojuma/darba reālā cena} = \frac{\text{MFP} \times C}{d \times C}, \text{ kur } C \text{ ir cena.}$$

Vienkāršojot šo izteiksmi, iegūstam:

$$\text{Faktora pakalpojuma/darba reālā} = \frac{\text{MFP}}{d} \text{ (aptuveni).}$$

Līdz ar to esam noskaidrojuši divas progresējošās ekonomikas galvenās pazīmes: oriģinālo faktoru MFP pieaugums (kuru izraisa produktīvāks un garāks ražošanas process) un diskonta vai procentu likmes pazemināšanās līdztekus ar laika preferences kritumu un bruto investīciju pieaugumu. Abi elementi -- marginālā fiziskā produkta (MFP) pieaugums un koeficienta d lieluma samazināšanās – progresējošās ekonomikas apstākļos piespiež paaugstināt faktoru pakalpojumu reālās cenas.

No iepriekš teiktā var izsecināt, ka progresējošā ekonomikā, t.i., tādā ekonomikā, kurā regulāri palielinās bruto ietaupījumi un investīcijas, darba alga naudā un pamatrentes var arī pazemināties, bet reālās algas un rentes palielināsies¹¹.

Izvirzās šāds jautājums: kā var pazemināties faktoru cenas tajā laikā, kad bruto ienākumi tiek uzturēti nemainīgi, bet bruto investīcijas pat palielinās? – Tā tas var notikt tikai tādēļ, ka investīciju pieaugums ieplūst no veco ražošanas stadiju kopuma izdalītajās jaunajās stadijās un atspiež atpakaļ vecās ražošanas stadijas, un tādējādi funkcionē pagarināts ražošanas process. Šis pieaugošais aplinkus efekts izraisa noteiktu ikviena kapitāla pieaugumu, turklāt pat tad, ja šis process nav saistīts ne ar kādas produktīvākas tehnoloģiskās kompetences ieviešanu; rezultātā tas viss noved pie katra atsevišķa oriģinālā faktora paaugstinātas fiziskās produktivitātes. Bruto investīciju pieaugums it sevišķi izraisa augstākajās ražošanas stadijās izmantoto kapitālpreču cenu paaugstināšanos, rosina uzņēmējus izveidot jaunas ražošanas stadijas un pārbīdīt investīcijas uz šīm augstākajām ražošanas stadijām; sekmē arī pilnīgi jaunu ražošanas stadiju izveidi šajā plaukstošajā uzņēmējdarbības jomā¹².

3. Kapitalvērtības un kopeļņa mainīgajā ekonomijā

Neto ietaupījumi paaugstina bruto investīcijas ekonomikā. Uz šo bruto investīciju pamata vispirms veidojas veiksmīgi strādājošo firmu peļņas uzkrājumi. It paši šāda peļņa uzkrājas tajās augstākajās ražošanas stadijās, uz kurām tika pārbīdīts vecais un investēts jaunais kapitāls. Firmas peļņas uzkrājumam palielinoties, firmas aktīvu kapitālvērtība pazemināsies, gluži tāpat, kā tas notiek firmas kapitāla vērtības zaudējuma gadījumā. Jaunās investīcijas jaunajās ražošanas procesa stadijās rada kopeļņu. Sākoties pārejai uz jauno VR ekonomiku, šādas peļņa arvien vairāk tiek *piedēvēta* tiem ražošanas faktoriem, par kuriem uzņēmējiem jāmaksā, izdodot šo peļņu. Ja nenotiek nekādas citas traucējošas pārmaiņas, tad varētu arī izskatīties tā, ka tādējādi peļņa ekonomikā ir izzudusi, bet reālās darba algas un citas rentes paaugstinājušās, palielinājusies arī pamatzemes reālā kapitālvērtība. Pēdējais apgalvojums pilnīgi saskan ar agrāko secinājumu par to, ka progresējošā ekonomika novedīs pie pamatzemes reālo renšu paaugstinājuma un procentu likmes pazeminājuma. Abu iepriekšminēto faktoru kopdarbība izraisa pamatzemes reālās kapitālvērtības paaugstināšanos.

Renšu reālās vērtības kāpumu var paredzēt vai neparedzēt. Paredzējuma gadījumā ar renšu paaugstinājumu nākotnē rēķinās jau iepriekš un tās diskontē. Renšu kāpumu tālā nākotnē var paredzēt, bet tam nebūs jūtama ietekme uz zemes tagadnes cenu, jo laika preference attiecināta uz ļoti attālinātiem nākotnes notikumiem, tagadnes notikumus ietekmē ļoti vāji. Renšu likmes paaugstinājuma reālā pakāpe nav paredzama un tādēļ uzņēmēji kļūdās, un tirgus, kapitalizējot uzņēmumu īpašumus, nosaka tiem pazeminātas cenas¹³. Visa zemiturības vēsture liecina, ka ienākumi no pamatzemes ir gūstami trejādi: (1) kā antreprenieriska peļņa, kuras iegūšanas pamats ir citu uzņēmēju paredzējumu kļūdu izlabošana; (2) procentu peļņa; (3) pamatzemes kapitālvērtības pieaugums, ko gūst tās *pirmatklājējs* un *lietotājs*.

Pirmais ienākumu veids ir skaidrs un tas nav nekas unikāls, tas tiek plaši izmantots visās uzņēmējdarbības jomās. Otrais ir galvenais ienākumu veids no pamatzemes. Kapitalizācija kā tirgus fenomens lielā mērā nosaka peļņas procentus investīcijām pamatzemē, tāpat kā citos biznesos. Vienīgā pamatzemes ienākumu komponente ir (3), tā, ko iegūst pamatzemes *pirmais* lietotājs, kurš sāka ar tās nulles vērtību un ir nonācis līdz noteiktam pozitīvam lielumam. Visi nākamie šīs zemes pircēji maksā cenu, kas ir vienāda ar tās kapitalizēto vērtību. Lai no pamatzemes iegūtu renti, cilvēkam tā vai nu jāpērk vai jāatrod; zemi pērkot, viņš iegūst tikai procentus, un nevis tīro renti. Zemes kapitālā vērtība paaugstinās ik brīdi un netiek priekšlaikus diskontēta tikai tai gadījumā, ja rodas un tiek īstenota tās jauna negaidīta veida apguve un izmantošana, vai arī iegūta kāda jauna informācija par tās izmantošanas iespējām. Šādā situācijā iepriekšējais tās īpašnieks cieš zaudējumus tādēļ, ka viņš atteicies no iespējamās peļņas, jo nav paredzējis jauno situāciju, turpretī pašreizējais īpašnieks šajā jaunajā situācijā gūst peļņu.

Tātad vienīgais pamatzemes unikālais aspekts ir tas, ka tā ir atrasta un atbilstīgā brīdī piedāvāta tirgū, un tad tās *pirmais lietotājs*, to pārdodot, saņem tīro renti kā samaksu par savu kā tās pirmatklājēja veiksmi un turpmāko izmantošanu. Visus sekojošos zemes kapitālās vērtības paaugstinājumus var izskaidrot vai nu ar antreprenierisku peļņu, kuras pamats ir labāks tās izmantošanas paredzējums vai ar peļņas procentiem.

Pirmais zemes lietotājs iegūst peļņu tikai par laiku līdz tās faktiskajam pārdošanas brīdim un ne par kādu vēlāku laiku. Pēc tam, kad šim pirmajam zemes lietotājam piederošās zemes kapitālā vērtība bija palielinājusies, tad viņa atteikšanās šo zemi

pārdot ietver sevī viņam izdevīgu šīs zemes cenu -- tā ir atteikšanās lietderība pārdot šo zemi par tās kapitālvērtību, (t. n., šobrīd, kad zemes kapitālvērtība ir paaugstinājusies) atteikties to pārdot ir izdevīgi, citiem vārdiem – nav vairs izdevīgi to pārdot. Tādējādi viņš šo zemi kā īstenu labumu tika ieguvis jau agrāk, tad, kad zemes kapitālā vērtība bija pieaugoša (t.i., paaugstināšanās stadijā), bet ne kaut kad vēlāk, kad būtu „varējis saņemt” to naudas formā.

Ja mēs uz brīdi ignorējam nenoteiktību un uzņēmējdarbības peļņas, kā arī pieņemam, ka visas nākotnē iespējamās tirgus pārmaiņas varētu tikt precīzi paredzētas¹⁴ (lai gan to pat grūti iedomāties), tad visu nākotnē iespējamo pamatzemes renšu vērtība, sākot no šīs zemes atklāšanas momenta un izmantošanas sākuma, varētu tikt kapitalizēta šajā pamatzemē. Šīs zemes pirmais lietotājs saņem neto peļņu tūdaļ, bet vēlāk – viņa pēcteči vai pārpircēji tikai parastos peļņas procentus. Tas, ka visi nākotnes cenu kāpumi summējas zemes kapitalizētajā cenā, ir tikai vienkāršs laika preferences fenomens, un nevis kāda neizskaidrojama tirgus cenu izlīdzināšanas procesa simptoms. Mūžam klātesošās nenoteiktības dēļ nekad nenotiek pilnīga diskontēšana. Un uzņēmējdarbības augļi (%) nepārtraukti paaugstina zemes kapitālo vērtību.

No zemes īpašnieka viedokļa laika intervāls, kad peļņa summējas zemes kapitālvērtībā, ir koppeļņas sinonīms. Koppeļņas sākas augstākās kārtas firmās; tad, sadalītas, plūst lejup pa ražošanas kārtām līdz tās izpaužas reālo darba algu un zemes īpašnieku koppeļņu pieaugumos, un it īpaši to zemes īpašnieku koppeļņās, kuru zemes īpašumi ir pielāgoti konkrētām augstākās kārtas ražošanas stadijām. (Zemes īpašumi, kuri ir pielāgoti konkrētām zemākās kārtas ražošanas stadijām, progresējošā ekonomikā saņem kapitāla vērtības pazemināšanas triecienu -- tās ciešs zaudējumus).

Zemes pirmatklājēja peļņā mēs ietvērām tikai tos viņa ienākumus, kuri nav saistīti nedz ar peļņu, nedz ar procentiem no zemes. Bet -- *un te vēlreiz*-- runa ir par kapitalizāciju, nevis par iegūto tīro labumu. (Jaunas zemes jeb jauno naturālo resursu pirmatklāšana ir tāds pats business kā visi citi. Investīcijas jaunajā zemē paaugstina tās kapitālu, nodrošina kompetenta darbaspēka izmantošanu un kompetentu uzņēmējdarbību. Kad izdevumi jaunās zemes atklāšanai un izpētei bija vainagojušies panākumiem un kad investīcijas jaunajā zemē bija pietiekamas ražošanas uzsākšanai, tad tiek ņemtas vērā arī šīs zemes prognozētās rentes. Tad prognozētās peļņas no šīs zemes tiek kapitalizētas šīs zemes oriģinālajās investīcijās ar atpakaļejošu datumu – tātad atgriezeniski, un tādējādi visa šī situācija varētu izskatīties tāda, it kā darījums notiktu ar parastu procentuālo peļņu no investīcijām. Novirzes no šīs procentuālās peļņas konstituē uzņēmējdarbības peļņas vai zaudējumus. Tātad secinām, ka ienākumi no pamatzemes praktiski ir gandrīz niecīgi, bet visi ienākumi no ražošanas sistēmas tiek iztērēti darba algās, procentos un peļņā.

Progresējošas ekonomikas raksturīga iezīme ir operēšana ar kopējām neto peļņām vai neto koppeļņām. Gadījumā, kad notiek investīciju pārvirze no zemāka ietaupījumu-investēšanas līmeņa uz augstāku līmeni, tad koppeļņu gūst visā ekonomikā, bet tomēr galvenokārt -- augstākajās ražošanas stadijās. Investīciju bruto pieaugums vispirms paaugstina to firmu kopuma summāro kapitālvērtību, kuras iegūst neto peļņu. Pieaugot investīcijām augstākajās ražošanas stadijās, arī ražošana tajās paaugstinās. Jaunajiem ietaupījumiem turpinot ietekmēt ražošanu, peļņas izzūd, un uz šo peļņu rēķina tiek piedēvēta reālo darba algu likmju un pamatzemes reālo renšu celšanās. Pamatzemes reālo renšu paaugstinājumam summējoties ar procentu likmju krišanos noved pie pamatzemes reālās kapitālvērtības kāpuma.

Bet kas būs tad, ja notiks pārbīde pretējā virzienā? Vairumā gadījumu mēs varam iepriekšējos datus mainīt pretēji, proti, apsvērsim pārbīdes situāciju no 338:80 uz 318:100. Pārejas procesā uz jauno līdzsvaru, bruto ietaupījumi pazemināsies no 100 uz 80, un varēs teikt, ka ir izveidojies 20 unču liels *neto neietaupījums / neto disekonomija* un tādēļ arī būs tik pat liela *neto disinvestīcija*. Šādas pārbīdes (no 100 uz 80) cēlonis varētu būt kāpums individuālo tirgus dalībnieku laika preferenču sarakstos. Tas paaugstinās procentu likmi un paplašinās procentu intervālu starp atsevišķu ražošanas stadiju kumulatīvajām jeb uzkrātajām jeb summētajām cenām. Tas savukārt paplašinās patēriņa bāzi, un tādēļ mazāk naudas atliks uzkrāšanai un investēšanai. Mums tikai jāapvērš iepriekšējā diagramma un jāapdomā apvērsta pārbīde, piemēram, uz šaurāku un plašāku ražošanas struktūru, uz stāvāku cenu grafiku ar samazinātu ražošanas stadiju skaitu. Procentu intervāls palielināsies, bet investīciju bāze samazināsies. Patēriņa preču cenas varētu paaugstināties un tādēļ paaugstinātos arī pieprasījums pēc ražošanas faktoriem šajās un citās zemākajās stadijās; no otras puses, izdevība nopelnīt naudu zemākajās ražošanas stadijās izraisītu investoru vispārēja atteikšanās no investēšanas augstākajās stadijās; samazinātos investīciju fondi un arī šo fondu pārbīde no augstākām uz zemākajām ražošanas stadijām. No ienākumu pazemināšanās un investoru straujās atsacīšanās no augstākajām ražošanas stadijām visvairāk cietīs specifiskie faktori un tiem būs jāmeģina nopelnīt zemākajās ražošanas stadijās.

Naudas izteiksmē tas nozīmē neto ienākumu un patēriņa kāpumu un tādējādi arī ienākumu paaugstinājumu no faktoru kopuma. Procentu likme paaugstinās tādēļ, ka bruto investīciju bāze samazinās. Izsakoties reālāk -- svarīgākais rezultāts ir darba spēka (un zemes) fiziskās produktivitātes pazemināšanās. Bet to izraisa investoru atteikšanās investēt visproduktīvākajā ražošanas procesā, jo tas ir pārāk ilgs. Zemā produkcijas izlaide katrā ražošanas stadijā, zemais kapitālpreču piedāvājums, noturīgi zema patēriņa preču izlaide noved pie „dzīves standarta” pazemināšanās. Darba algas likmes naudas izteiksmē un naudas rentes varētu paaugstināt (lai gan augstās procentu likmes dēļ tas nav iespējams), bet fizisko preču mazā krājuma dēļ, patēriņa preču cenas paaugstinātos ātrāk¹⁵.

Ekonomikas situāciju, kad kapitāla bruto investīcijas ir krītošas, raksturo kā *regresējošu ekonomiku*¹⁶. Krītošas investīcijas kā ekonomikas parādība vispirms izpaužas kopzaudējumos. Vislielākie zaudējumi ir tām firmām, kuras strādā augstākajās ražošanas stadijās, un kurām ir pastāvīgi pircēji. Laika gaitā šo firmu zaudējumi kā zaudējumu kopuma daļa izzūd, jo firmas pamet šo ražošanas jomu un neienesošos, nerentablos ražošanas procesus. Turklāt šāda veida zaudējumi tiek piedēvēti ražošanas faktoriem zemo reālo darba algas likmju un zemo reālo renšu formā, un tās, savukārt, kombinācijā ar augstajām procentu likmēm, izraisa pamatzemes reālās kapitālvērtības pazemināšanos. Sevišķi cieš šo ražošanas līniju specifiskie faktori.

Paskaidrosim progresējošā ekonomikā kopeļņas izveidošanos un regresējošā ekonomikā – kopzaudējuma izveidošanās iemeslus. Kopeļņas izveidošanās pamats ir vai nu produktīvo faktoru tirgū noteiktā kapitālvērtība ir pārāk zema vai to diskonta likme -- pārāk augsta. Kopzaudējuma izveidošanās pamats ir pretējs -- produktīvo faktoru tirgū noteiktā kapitālvērtība ir pārāk augsta, bet to diskonta likme -- pārāk zema. Taču, ja ekonomika ir stabila, t. i., bruto kopinvestīcijas ir nemainīgas, tad arī kapitāla kopuma vērtība ir konstanta. Un, tātad, ja kādā ražošanas līnijā investīcijas pieaug, tad kādā citā tām jāsamazinās. Un tādējādi kapitāla kopuma vērtība paliek nemainīga un peļņa kādā vienā ražošanas līnijā (kapitāla pārvērtēšanas rezultāts) tiek kompensēta ar atbilstīgu zaudējumu (kapitāla nenovērtēšanas rezultāts) kādā citā

ražošanas līnijā. Progresējošā ekonomikā jaunu uzkrājumu rezultātā izveidojas investīciju fondu papildinājums un tas ir priekšnosacījums jaunu ienākumu iegūšanai līdz šim šai sistēmā vēl nekapitalizētās ražošanas līnijās. Tas rada neto peļņas kopumu visā pārmaiņu periodā. Regresējošā ekonomikā investīciju fondi samazinās un investori pamet pārāk augstu novērtēto faktoru jomas. Un šo faktoru īpašnieki cieš neto zaudējumus visa pārmaiņu perioda laikā¹⁷.

No mūsu analīzes izriet vēl viens secinājums, proti, *stabilā ekonomikā* summārai peļņai jābūt vienādei ar summāro zaudējumu, t.i., peļņa *pluss* zaudējumi ir vienādi ar nulli ($p + z = 0$). Stabilās ekonomikas jēdziens nav tas pats, kas vienmērīgi rotējošās ekonomikas jēdziens. Stabilā ekonomikā nenoteiktība nav izzudusi un mūžam nemainīgie cikli necaurstrāvo visus sistēmas elementus. Ir tikai viens konstants raksturlielums – investētais kapitāla kopums. Stabilā ekonomika attīstoties, tiecas pārtapt par vienmērīgi rotējošu ekonomiku. Tirgus spēki likvidēs *individuālās* peļņas un zaudējumus un arī summāro peļņu un summāros zaudējumus.

Mums īsi jāpakavējas pie vecu vecās problēmas: Vai „kapitāla pieaugums” -- kapitāla vērtības paaugstinājums -- ir *ienākums*? Ja mēs pilnā mērā izprotam, ka peļņa un kapitāla pieaugums, zaudējumi un kapitāla zaudējumi ir identiski jēdzieni, tad šīs problēmas atrisinājums ir skaidrs. Nevienam nav spējīgs nošķirt biznesa peļņu no ienākumiem naudas izteiksmē. Tas pats sakāms par kapitāla pieaugumu. Taču vienmērīgi rotējošā ekonomikā nav nedz kapitāla pieauguma, nedz kapitāla zaudējumu.

Atgriezīsimies pie regresējošās ekonomikas un kapitālo investīciju samazināšanās. Jo vairāk ietaupījumu tiek pārbīdīti uz patērēšanu, jo spēcīgāka būs šīs pārbīdes ietekme uz ražošanas produktivitātes un dzīves līmeņa pazemināšanos. Pats fakts, ka šāda pārbīde var notikt un notiek, ir atspēkojums modernajam pieņemumam par to, ka kapitāla struktūra, ja reiz tā radīta, ir (kaut kāda maģiska vai slēpta spēka iedarbības rezultātā) nepārtraukti un mūžīgi pašatjaunojoša. Un nav vairs nepieciešams veikt kaut kādas konstruktīvas kapitālistiskās ietaupīšanas darbības šīs reiz radītās ražošanas struktūras uzturēšanas nolūkos. Senās Romas drupas ir šī kļūdainā pieņēmuma mēmā ilustrācija²⁰.

Kapitāla vērtības uzturēšanai atteiktā vērtība jeb neto neietaupījums ir pazīstams kā *patērēšanas kapitāls*. Atzīstot, ka patērēšanas kapitāla vērtība noteiktā sabiedrībā nav precīzi izmērāma, šis jēdziens patērēšanas kapitāls ir tomēr ļoti nozīmīgs. Ar terminu „patērēšanas kapitāls”, protams, nav jāsaprot kaut kāds „ēšanas mehānisms”, kā to nicinoši nosauc daži kritiķi. Ar šo jēdzienu „patērēšanas kapitāls” saprot esošo bruto investīciju un eksistējošās kapitālpreču struktūras uzturēšanai iztrūkstošo kapitālu, kā arī pašu šo fondu izlietošanu patēriņa izdevumiem²¹.

Profesors Franks H. Knaigts (Knight) bija tās uzskatu skolas līderis, kura uzturēja viedokli, ka kapitāls varētu būt tāds fēnomens, kurš automātiski, t.i., bez cilvēku tiešas līdzdalības ir permanents – pastāvīgs, nepārtraukts. Knaigts deva nozīmīgu ieguldījumu peļņas teorijā un uzņēmējdarbībā, bet ar savu kapitāla teoriju un procentu teoriju viņš maldināja veselu Amerikas ekonomistu paaudzi. Knaigts ar savas doktrīnas būtību vērsās pret Bēma-Bawerka un Haijeka izstrādāto „Austriešu” investīciju teoriju. Knaigts uzskatīja, ka abi austriešu zinātnieki pielaiduši divas kļūdas. Pirmā ir Bēma-Bawerka kļūda. Viņš ražošanu uzskatīja tikai par konkrētu preču producēšanu, turpretim tas, ko īsteni producē un patērē, tas ir pakalpojums. Tomēr te nekādas īstas problēmas nemaz nav, jo nekas jau netiek noliegts, bet tiek tikai uzsvērts tas, ka jebkuru precī vērtē tikai no tā viedokļa kā un cik lielā mērā *tā kaut kam kalpo*. Nav noliedzams, ka vispirms ir jāizražo konkrēta kapitālpreču struktūra un tikai pēc tam var izmatot tās pakalpojumus. -- Nākamais kritiķu

nepamatotais iebildums attiecas tieši uz kapitāla patērēšanas (izmantošanas, izlietošanas, nolietojšanas u.tml.) problēmu. Un, proti, tiek apgalvots, ka jebkura pakalpojuma fabrikācijas procesā tiek izlietotas un/vai nolietotas konkrētas lietas (piemēram, tiek izlietotas izejvielas, nolietoti instrumenti u.tml.) un tādēļ šī konkrētā pakalpojuma fabrikācijas process ir turpināms tikai tad, ja šajā fabrikācijas procesā nolietotās/izlietotās lietas, tiek regulāri uzturētas to pamatkvalitātē, un šī uzturēšana ietver sevī visa, kas vien šai sakarā izlietots, un atražošana īstenībā ir uzturēšanas detaļa, resp., visai neliela, pat niecīga un mazsvarīga uzturēšanas daļa²². Taču šāda šīs problēmas izpratne nav pareiza tādēļ, ka lieta un tās pakalpojums ir saistīti -- kā lieta un tās funkcija. Pakalpojumu fabricē lietas (vismaz mūsu diskusijas kontekstā) un šī fabricēšana notiek *lietu* izlietošanas procesā, resp. kapitālpriekšu izlietošanas, nolietojšanas u.tml. procesā. Un šajā gadījumā ražošana kā fabrikācija jānošķir no lietu reproducēšanas jeb atražošanas. Ražošanā kā fabrikācijā obligātā veidā neietilpst procesa uzturēšana un atražošana. Šis nepamatotais apgalvojums, lietojot terminu „detaļa”, attiecas uz pilnīgi pastāvīgu izvēles jomu un ietver sevī liela kapitālkraājuma izveidi, ar kuru vēlāk aizstāj jau izlietoto kapitālu.

Iztirzātais regresējošās ekonomikas piemērs attiecas uz krīzes situāciju. Ar jēdzienu krīzes situācija saprot tādu stāvokli ekonomikā, kad firmu kopums jeb visas firmas cieš zaudējumus. Tie ir firmu kopuma kopējie zaudējumi. Šajā piemērā krīzes situācijas saasināšanās cēlonis ir produkcijas apjoma samazināšanās, un tas notiek tādēļ, ka investīcijas aizplūst prom no augstākajām ražošanas stadijām. Grūtību rašanās pamats ir „zemi ietaupījumi” un „zemas investīcijas”. Un tas nozīmē, ka ir notikusi pārbīde cilvēku vērtību skalās un tādēļ viņi vairs nevēlas ietaupīt un investēt tādā apjomā, lai ražošanas procesi varētu turpināties tādā pašā līmenī kā iepriekš. Mēs nedrīkstam nokritizēt šādu pārbīdi, jo cilvēkiem ir tiesības brīvi izlemt par savām laika preferencēm, un viņi drīkst vēlēties patērēt vairāk nekā iepriekš, pat uz nākotnē iespējamās ražošanas produktivitātes līmeņa pazemināšanās rēķina.

Bruto investīciju palielināšanās augstākajās ražošanas stadijās nenotiek automātiski. Ražotāji spēj uzturēt bruto investīcijas esošajā līmenī tikai tādēļ, ka viņu laika preferenču likmes paliek nemainīgi zemā līmenī, un viņi turpina vēlēties ietaupīt lielāku bruto monetāro ienākumu daļu. Mēs turpinājumā uzskatāmi parādīsim, ka šī uzturēšana un turpmākais progress ir iespējams arī situācijā, kad naudas krājumi nepaaugstinās un nenotiek arī nekādas citas izmaiņas naudas lietās. Progress ir iespējams pat situācijā, kad faktoru un produktu cenas ir krītošas²³.

4. Kapitāla uzkrāšanās un ražošanas struktūras ilgāmība

Mēs uzskatāmi parādījam, ka ar investīcijām pagarina ražošanas procesu. Tagad izvērtēsim dažas kritiskas piezīmes par šo metodi.

Bēms-Baverks ir izcilākais ražošanas struktūras analīzes pamatlicējs, bet viņš neapšaubāmi radījis arī lielas iespējas kapitāla akumulācijas (uzkrāšanas) nepareizai interpretācijai, sasaistot šo metodi ar ražošanas „aplinkus” metodēm. Tā, apsverot viņa slaveno piemēru par Krūzo, mēs saprotam, ka viņam – Krūzo – vispirms ir jāizgatavo (un vēlāk – jāuztur lietošanas kārtībā) zivju zvejošanas tīkls, ja viņš grib noķert vairāk zivju, nekā tas viņam iespējams ar kailām rokām, t.i., bez jebkāda kapitāla. Bēms-Baverks uzskata, ka „Kapitāla apvedceļa metode ir ražīga, produktīva, bet ilgāka. Ar šo metodi var iegūt vairāk vai arī labākas patēriņa preces, bet to pielietošanai nepieciešams ilgāks laika periods”²⁴. -- Nosaukt šo metodi par aplinkus metodi ir paradoksāli. Mēs taču jau zinām, ka ikviens cilvēks tiecas iegūt gala produktu pēc iespējas tiešāk, t.i., bez pastarpinājumiem, un lietojot pēc iespējas īsmetrāžas paņēmienus. Mēs apgalvo (drīzāk gan tikai piemin ražošanas aplinkus

metožu augstāku produktivitāti), ka atbilstoši šīs metodes būtībai ir jānorāda gan uz ražošanas procesa augstāku fizisko produktivitāti, gan arī uz šī procesa garāku ilgumu jeb ilgāmību²⁵.

Salīdzināsim dažādu ražošanas procesu fiziskās produktivitātes sarindojumu, pretstatot šo procesu ilgumus. Konkrētas preces ražošanas procesa ilgums ir arī šīs konkrētās preces gaidīšanas laika intervāls starp tās ražošanas sākumu (ievadi) un gala produkta izvadi. Jo garāks ir šis gaidīšanas intervāls, jo lielāka ražošanas procesa *nelietderība*. Šo *nelietderību* „mērī” ar gala produkta gaidīšanas laika intervālu starp noteikta produkta ražošanas sākumu (ievadi) un laika momentu, kad tas ir gatavs, precīzāk -- visiem citiem nosacījumiem paliekot nemainīgiem, tas ir laika intervāls, kas aizrit līdz tam momentam, kad produkts tiek patērēts, apmierinot vajadzības.

Kā pirmo vajadzētu izmantot to ražošanas procesu, kurš ir visproduktīvākais (gan vērtības, gan fiziskā produkta ziņā) *un arī* īsākais. Taču arī jāpiebilst, ka neviens nav apgalvojis, ka garie procesi ir produktīvāki par īsajiem²⁶. Bet viedoklis ir tāds, ka, attīstīšanas nolūkos, vispirms būtu investējams visos īsajos un *ultraproduktīvajos* procesos. Tomēr esošās ražošanas struktūras *īsākajos* un produktīvākajos ražošanas procesos jauni ieguldījumi nebūtu jāveic.

Ir tikai viens ultraprimitīvu ražošanas procesu attīstīšanas veids -- investēšana kapitālā. Bet to nav iespējams izdarīt, organizējot ultraprimitīva ražošanas procesā vietā virkni īsus ražošanas procesus vai to kopumu, jo īsi ražošanas procesi ir jau pielāgoti vērtīgāku preču ražošanai. Tikai kapitāla palielinājums var nodrošināt kapitāla struktūras pagarināšanu, t.i., arvien garāku ražošanas procesu ieviešanu. Un arvien jāinvestē produktīvākajos ražošanas procesos. Ražošanas procesi kļūst produktīvāki divējādi – (1) ražojot vairāk tās preces, kuras jau iepriekš ražotas un/vai (2) ražojot tādas preces, kuras iepriekš vispār nebija iespējams ražot, vai arī tās nebija iespējams ražot iepriekšējā garuma ražošanas procesos. Minētajā struktūrā šāda veida pagarinātie procesi *ir arī vistiešākie* konkrētas preces ražošanas procesi un tie nav nekādi apvedceļi jeb aplinkus procesi. Tā, piemēram, ja Krūzo spēj nozvejot desmit zivis dienā bez jebkāda kapitāla palīdzības un simts zivis vienā dienā ar tīklu, tad šī zvejas tīkla izgatavošana nav nekāda „zivju zvejošanas garāka aplinkus metode”, bet gan „tieši zivju zvejošanas metode”. Turklāt vēl jābilst, ka cilvēks ar darbaspēka un zemes kompleksu, bet bez kapitāla nav spējīgs ražot automobili; šādam nolūkam ir nepieciešams pilnīgi noteikts kapitāla kopums. Šī automobiļa ražošanai nepieciešamā pilnīgi noteiktā kapitāla ražošana ir īsākā un tiešākā automobiļa iegūšanas metode.

Tādējādi jebkāda jauna kapitāla investēšana varētu būt garākas un produktīvākas ražošanas metodes ieviešana. Un, ja nebūtu tāda parādība, kā laika preference, tad *vispirms* varētu tikt ieviestas visproduktīvākās metodes, bet kapitāla pieaugums pats kā tāds neizraisītu nepieciešamību izmantot produktīvākas metodes. Laika preference bremzē izmantot produktīvākus, bet arī garākus procesus, jo jebkurš līdzsvara stāvoklis ir pamatots ar laika preferenci vai procentu likmi un šī likme nosaka uzkrātā un investētā kapitāla lielumu. Individā laika preference ir tā, kas izšķiroši ietekmē viņa investējamā kapitāla lieluma noteikšanu, ņemot par pamatu ražošanas procesa ilgumu, bet līdz ar to arī izvades produkta maksimālo lielumu. Laika preferences pazemināšanās, un kā konsekvence tam – procentu likmes pazemināšanās, norāda uz to, ka nu cilvēki ir uz miera gaidīt nākotnē dabūjamo produktu, t.i., viņi ir gatavi investēt lielāku savu ietaupījumu proporcionālo daļu un ilgākā ražošanas procesā nekā iepriekš. Turpretim laika preferences un procentu tīrās likmes paaugstināšanās nozīmē to, ka cilvēki ir kļuvuši mazāk sliecīti gaidīt, un lielāku savu ietaupījumu proporcionālo daļu viņi grib izlietot savam patēriņam; viņi atsakās investēt paildzinātajos ražošanas procesos²⁷.

Tā tad likums nosaka, ka investīciju palielināšana pagarina ražošanas procesu. Viena šī likuma izpausme vērojama situācijā, kad tiek investēts tādā precē, kura ir mazāk lietderīga nekā visas citas līdz šim dabūjamās preces, lai gan to ražošanas procesi ir īsāki. Tā tad šajā gadījumā investēšanai tiek izraudzīts ražošanas process pēc produktivitātes, nevis ilguma/garuma pazīmes, tā tad zemas produktivitātes (vērtības) process. Palielinot investīcijas šajā zemas produktivitātes ražošanas procesā, tiek arī pagarināta visa ražošanas struktūra un cilvēki ilgāk *gaida gan jaunās, gan arī vecās* preces. Tā tad jauna kapitāla investēšana vienmēr pagarina visu ražošanas struktūru kā vienotu kopumu.

Bet kā ir tai gadījumā, kad ražošanas procesu produktivitāte tiek paaugstināta, ieviešot jaunas tehnoloģijas, bet samazinot kapitālieguldījumus? Vai šajā gadījumā investīciju palielināšana neizraisa ražošanas struktūras *saīsināšanos*? Līdz šim tehnoloģisko kompetenci pieņēmām kā nemainīgi dotu. Taču dinamiskajā pasaulē tā nekad nav. Tehnoloģiskais progress ir viena no mainīgās pasaules raksturīgākajām un satraucošākajām iezīmēm. Kā ir ar tehnoloģisko izgudrojumu „kapitālu” un tā „uzkrāšanu”? Horace White, kritizējot Bēmu - Bawerku, ir citējis kādu interesantu piemēru²⁸. Vispirms naftu ieguva vaļu zvejas kuģi Arktikā, tad vaļu taukus ieguva no vaļiem utt., un, acīmredzami, garākā ražošanas procesā. Vēlāk spējīgi un uzņēmīgi cilvēki ieguva naftu no naftas urbumiem un relatīvi īsākā laika periodā.

Respektējot tādu dzīvē novērotu faktu, ka vairums izgudrojumu nesaīsina fiziskā produkta ražošanas procesu, mums tomēr jāiebilst, atgādinot, ka investīcijas un produktivitātes laika limitus (ierobežojumus) nosaka *uzkrāto kapitālu nepietiekamība*, *nevis* konkrētā situācija tehnoloģisko kompetenču jomā. Citiem vārdiem sakot, vienmēr ir brīvi pieejami vēl neizmantotie vai dīki stāvošie tehnoloģiskie projekti. Un šāda situācija uzskatāmi apliecina, ka jaunos izgudrojumus firmas nebūt ne tūdaļ apgūst, ievieš. Un drīzāk tādēļ, ka jaunas investīcijas pagarina, paildzina ražošanas procesu, un pat tai gadījumā, kad daudzas ar uzlabotas tehnikas ieviešanu saistītas investīcijas varētu nodrošināt augstāku ražošanas procesu produktivitāti. Un tā tas notiek tādēļ, ka jaunie izgudrojumi patstāvīgi, automātiski nespēj ietekmēt ražošanu, jo tie ir cieši saistīti ar visu vēl neizmantoto informācijas masīvu. Turklāt, jauno izgudrojumu ieviešanai nepieciešamas *jauna kapitāla investīcijas*. Vaļu zvejas kuģis bija jau uzbūvēts un gatavs lietošanai; bet naftas dziļurbumi, mašīnu tehnika u.c. bija jārada no jauna. Pat ar jaunizgudrotu metodi ir iespējams ražot labāku produktu tikai tai gadījumā, ja tiek arī investēts garākos ražošanas procesos. Citiem vārdiem – vienīgais veids kā iegūt vairāk naftas ir investēt vairāk kapitāla naftas ieguves biznesā tehnikas papildināšanai un ražošanas procesu pagarināšanai. Bēms Baverks uzsver, ka Vaita (White's) kritika attiecas vienīgi uz tādiem izgudrojumiem, kuri ir uzskatāmi par progresējošiem kapitālietaupījumiem, un tikai pie šī nosacījuma produkcija palielināsies, tās ražošanas procesam saīsinoties. Un tādēļ tikai tai gadījumā, ja naftas urbšana tiks veikta ar kailām rokām, bez kapitāla, tā var izrādīties produktīvāka par urbšanu ar tehnikas palīdzību²⁹.

Bēms Baverks velk paralēles starp viena jaunizgudrojuma ieviešanu divās atšķirīgas kvalitātes lauksaimniecībā izmantojamās zemēs. Pirms šī jaunizgudrojuma ieviešanas augstākas kvalitātes augsne deva 100 bušeļus kviešu, otra – zemākas kvalitātes augsne – 80 bušeļus kviešu. Tagad pieņemsim ka jaunizgudrojuma ieviešana zemākās kvalitātes augsnē paaugstināja tās marginālo produktu līdz 110 bušeļiem. Vai tas nozīmētu, ka vājā augsne tagad ražo vairāk nekā auglīgā zeme, un ka lauksaimniecisko jaunizgudrojumu ieviešanas nolūks ir padarīt vājo zemi produktīvāku par auglīgo zemi? Tomēr šis piemērs ir ļoti līdzīgs Vaita minētajam viedoklim. Viņš, tā tad, apgalvoja, ka jaunizgudrojumu ieviešanas rezultātā var panākt

ražošanas procesa saīsināšanos, bet produktivitātes – paaugstināšanos. Taču Bēms Baverks norāda, ka viņa kļūdīgā apgalvojuma cēlonis slēpjas tai apstākļi, ka jaunizgudrojumu ieviešana paaugstina *abu* zemju – kā vājās, tā auglīgās – fizisko produktivitāti. Taču tikai tā, ka auglīgā zeme kļūst *vēl* auglīgāka. Un ir arī iespējams, ka jaunizgudrojumu ieviešana īsāko procesu var padarīt produktīvāku, nekā garākais ražošanas process bija pirms šī jaunizgudrojuma ieviešanas. Tomēr tas nenozīmē, ka šis uzlabotais ražošanas process ir pārāks par *visiem* garajiem procesiem. Ieviešot vienu un to pašu jaunizgudrojumu garie ražošanas procesi būs tomēr produktīvāki nekā īsie. (Naftas urbumi, kuri veikti, lietojot tehniku, ir daudz produktīvāki, nekā tie urbumi, kuri veikti bez urbšanas tehnikas izmantošanas).

Tehnoloģiskajiem izgudrojumiem ierādāma daudz nozīmīgāka vieta, nekā to paredz ekonomikas teorija. Visai bieži tiek uzskatīts, ka ražošana ir ierobežota ar esošo tehnoloģisko zināšanu līmeni, un tehnoloģiskajiem pilnveidojumiem, kuri balstās uz tehnoloģiskajiem izgudrojumiem; ka tehnoloģija ierobežo ražošanu. Taču nekāda ražošana nav iespējama bez noteiktas tehnoloģiskās kompetences. Tehnoloģiskās zināšanas ir limitētas – kvalitatīvi un kvantitatīvi ierobežotas. Bet *kapitāls* ir tehnoloģisko zināšanu ierobežojošais faktors. Un tas ir loģiski, jo kapitāls pats kā tāds nevar realizēties ražošanā. Tā realizēšana ražošanā ir ierobežota ar praktiski funkcionējošām tehnoloģiskajām zināšanām par to kā šis kapitāls ir izmantojams; zināšanas gan var un spēj pastāvēt bez kapitāla, kas nepieciešams šo tehnoloģisko zināšanu praktiskam pielietojumam ražošanā. Tādējādi tehnoloģija un tās pilnveidojumi investēšanu un ražošanu *neietekmē tieši*. Tehnoloģiju izmantošanas *priekšnosacījums* ir kapitāls. Jau iepriekš konstatējām, ka pat visnozīmīgākais kapitāluzkrājums tehnoloģisko jaunizgudrojumu formā var tikt ieviest ražošanā tikai un vienīgi ar ietaupītā un investētā kapitāla palīdzību.

Misse uzsver, ka tehnoloģijas relatīvais nevarīgums ražošanā, salīdzinājumā ar ietaupīto kapitāla krājumu, kļūst redzams, atskatoties uz neattīstītājām valstīm³⁰. Neattīstītajās valstīs netrūkst zināšanu par Rietumu tehnoloģiskajām metodēm (mākām, prasmēm), un tās ir viegli apgūstamas. Nav arī grūti samaksāt par grāmatām un tehnoloģisko zināšanu apguvi. Bet galvenais trūkums ir tas, ka nav ietaupītā kapitāla, kas nepieciešams progresīvo tehnoloģisko metožu ieviešanai praksē. Āfrikas nabadzīgie zemnieki maz ko gūst no skatīšanās uz Amerikas traktoriem, bet ietaupītā kapitāla to nopirkšanai viņiem trūkst. Šī ietaupītā kapitāla trūkums ir ietekmīgs viņu investīciju un ražošanas ierobežojums³¹.

Biznesmeni izvēlas veikt jaunas investīcijas garākos un fiziski produktīvākos ražošanas procesos, pamatojoties uz savu informētību par šāda veida nepieciešamām, bet, laika preferenču uzliktā ierobežojuma dēļ, vēl neīstenotiem ražošanas procesiem. Laika preferenču un procentu likmju pazemināšanās liecina par ietaupītā kapitāla palielināšanos, un tas vājina laika diktētos ierobežojumus investēšanai garākos ražošanas procesos.

Daži oponenti aizrāda, ka ne visas neto investīcijas pagarina ražošanas struktūru. Citas jaunās investīcijas var arī dublēt jau esošos procesus. Šādi oponenti satraucas nevietā, jo mūsu teorijā netiek pieņemts, ka neto uzkrājumus varētu investēt jau reāli funkcionējoša gara procesa specifiskā līnijā. Ražošanas struktūru varētu arī pagarināt, pirmkārt, pārbīdot ietaupījumus no patērēšanas uz investēšanu, un tādējādi pagarinot ražošanas struktūru *kopumā*, otrkārt, paaugstinot investīcijas reāli funkcionējošos garajos ražošanas procesos, vienlaicīgi samazinot investīcijas jau funkcionējošos īsajos ražošanas procesos. Tagad atcerēsimies mūsu Krūzo un pieņemsim, ka viņš investējot savus līdzekļus, izgatavo *otru* zivju zvejošanas tīklu, un nu, lietojot abus tīklus, viņš summāri var nozvejot 150 zivis dienā. Tagad Krūzo ražošanas sistēmas

kopējais ilgums, skaitot no brīža, kad viņš to rada, rekonstruē un iegūst produktu, ir garāks, turklāt pat tai gadījumā, ja otrais tīkls nav produktīvāks par pirmo. Tagad viņš var atgriezties pie sava iepriekšējā patēriņa līmeņa (vaļu ieskaitot) un piestrādāt, lai varētu izgatavot savu nākamo tīklu³².

5. Jaunās tehnikas ieviešana

Visos laikos bija un būs pieejamas un dabūjamas produktīvākas ražošanas tehnikas un tehnoloģijas, kuras tomēr netiek izmantotas, jo firmas turpina ražot ar vecajām metodēm. Un tādēļ var jautāt -- kas nosaka jaunu produktīvāku tehniku un tehnoloģiju ieviešanas apjomu un pakāpi?

Iemesls, kādēļ firmas nekavējoties neatsakās no vecajām ražošanas metodēm un nesāk lietot jaunas metodes, ir tas, ka firmu pašreizējie īpašnieki un to tēvu tēvi ir investējuši konkrētā kapitālstruktūrā. Bet laiks, gaume, resursi un tehnikas mainās. Vairumā gadījumu investēšanas darbības ir konkrētu firmu atbilde uz citu uzņēmēju kļūdainu rīcību. Izsakoties citiem vārdiem, tai gadījumā, kad investori spēj paredzēt vērtību un metožu pārgrozību modeli, viņi lieto ļoti atšķirīgas investēšanas metodes. Pēc tam, kad investēšana ir izdarīta, un investēšanas rezultātā izveidotā ražošanas struktūra ir iepriekšējās ražošanas struktūras pārmantojums, un kā tāda piegādā resursus, tad ar šādu ražošanas struktūru ir arī jāturpina strādāt. Tā kā tagadējā cena ir tikai tagadnē un tagadējā cena simbolizē arī atteikšanos no izdevīgākas cenas nākotnē, resp., kas bijis, tas – bijis, tad esošās ražošanas iekārtas, ražošanas tehniskā un tehnoloģiskā bāze jāizmanto visrentablākā veidā. Deviņpadsmitā gadsimta beigās Amerikas dzelzceļos būtu investēts daudz mazāk, ja investori būtu paredzējuši kravas automašīnu firmu un lidmašīnu firmu savstarpējās konkurences pacēlumu³³. Bet tagad, kad esošais dzelzceļa aprīkojums vēl pastāv un tiek izmantots, spriedumi par to, cik lielā mērā šie saglabājušies aprīkojumi varētu būt nolietoti, jāpamato ar pašreizējām un nākotnē gaidāmajām cenām, nevis ar pagātnē veiktajiem izdevumiem vai ciestajiem zaudējumiem.

Veco mašīnu, darbagaldu var nodot metāllūžņos un aizstāt to ar jaunu un labāku, ja vien jaunās mašīnas vai metodes pārkums ir pietiekams, lai kompensētu papildizdevumus sakarā ar iekārtu pirkšanu. Tas pats attiecas uz rūpnīcas pārvirzi uz jaunu – labāku vietu (labāka piekļuve faktoriem un patērētājiem). Vienmēr jāievēro, ka jaunas tehnikas ieviešana vai objektu pārvirze uz jaunu ražošanas vietu ir ierobežota ar jau esošās (un specifiskās) kapitāla struktūras noderīgumu, lietderību. Tas viss nozīmē to, ka jaunās tehnoloģijas ir ieviešamas jebkurā laika brīdī, ja vien tas atbilst patērētāju vajadzību labākas apmierināšanas nosacījumiem. Tas fakts, ka investēšana jaunā tehnikā vai ražotnes pārvirze uz jaunu vietu ir nerentabla, nozīmē to, ka kapitāla izmantošana jaunā ražošanas procesā par cenu, kas iegūta atsakoties no vecā aprīkojuma, no patērētāju vajadzību labākas apmierināšanas viedokļa nebūt nav izdevīga. Cik bieži un cik lielā mērā atteikšanās no vecajām ražošanas iekārtām vai ražotnes pārvirze uz jaunu vietu notiek iekārtu novecošanās, nolietošanās un vietu piemērotības dēļ, to biznesmeņi patvaļīgi neizlemj. To nosaka patērētāju vērtības un viņu vēlmes. Viņi lemj par preču cenām un rentabilitāti, par vajadzīgo nespecifisko faktoru izmantošanas vērtību³⁴.

Izklāstīto viedokli par jauno tehniku un tehnoloģiju ieviešanu visai pamatoti kritizē divos pretējos aspektos. Jaunās tehnikas un tehnoloģiju ieviešana, pirmkārt, pārmērīgi kavējot tehnoloģiju uzlabošanas tempu, virzoties no varbūtējās iespējas un reālo varējumu; un, otrkārt, šī ieviešana pārmērīgi paātrinot tehnoloģisko uzlabojumu

tempu un turklāt pārtraucot sabiedrības mierīgo attīstības gaitu. Mēs jau noskaidrojām, ka brīvais tirgus funkcionē tā, lai pēc iespējas pilnīgāk apmierinātu patērētāju vajadzības (protams, atbilstīgi uzņēmēju informētības līmenim un prognozēšanas spējām). Produktivitātes uzlabošana, ieviešot jaunas tehnoloģijas un pārvirzot ražotnes, ir jāsabalansē ar to produkta izdevīgo cenu, no kuras jauno tehnoloģiju ieviešanas un ražotņu pārvirzes dēļ, nāksies atteikties³⁵. Antreprenieriskie paredzējumi iespēju robežās tiks apliecināti ar tirgus „selekcijas” spēju („atlases” spēju) „atlidzināt” par veiksmīgu prognozēšanu un „sodīt” neveiksmīgos prognozētājus, turklāt – proporcionāli.

UZŅĒMĒJS UN INOVĀCIJAS

Kopš profesora Šumpetera (Schumpeter) laikiem pastāv uzskats, ka būtiskais uzņēmējdarbībā ir inovatīvā darbība, ko veic pārdrošie un pārgalvīgie novatori, iedibinot jaunas metodes, attīstot un izvēršot jaunu produktu ražošanu un tādējādi traucējot nemainīgā biznesa mieru. Šai sakarā tomēr pilnīgi noteikti jāsaka, ka nav runa par jaunizgudrojumu nozīmīguma noliegšanu, par pilnveidotu ražošanas metožu neatzīšanu vai par nostāšanos pret vērtīgāku produktu ražošanas attīstīšanu. Runa ir tikai par inovatīvās darbības analītisku izvērtēšanu, konkrētāk – par inovatīvo procesu nozīmības sakāpināta novērtējuma kaitīgumu. Inovatīvā darbība ir tikai viena no uzņēmēju aktivitātes formām. Taču vairākums uzņēmēju nav novatori. Viņi drīzāk iestājas par kapitāla investēšanu garākās ražošanas struktūrās, tādējādi nodrošinot tehnoloģiski izdevīgāku ražošanas procesu funkcionēšanu. Produktu krājumu drīzāk ierobežo kapitāla, nevis tehnoloģiju pieejamība.

Vispārināti izsakoties, uzņēmēju aktivitātes cēloniski izriet no vienmēr esošās *nenoteiktības*. Uzņēmējs ir tirgus neatbilstību iestatītājs un viņš ar savu inovatīvo darbību nodrošina patērētāju vēlmju arvien pilnīgāku apmierināšanu. Tas, kurš veic inovatīvu darbību, ir *arī* iestatītājs, jo viņš koriģē, zināmā mērā – novērš esošās tirgus neatbilstības, prezentējot pats sevi kā tādu uzņēmēju, kuram ir potence produkta ražošanai ar jaunām metodēm. Citiem vārdiem izsakoties, ja dominējošā procentu likme ir 5 %, bet kāds biznesmenis uzskata, ka viņš, ieviešot jaunu procesu vai ražojot jaunu produktu, varētu iegūt 10 %, tad viņš ir tas, kurš likvidē šo tirgus neatbilstību un iedibina jaunu ražošanas procesu. Uz tirgus neatbilstību konstatācijas pamata uzsākot jaunu ražošanas procesu un ražojot lielāka daudzuma kvalitatīvāku preču, viņš sāk realizēt jaunu uzņēmējdarbības funkciju, kas ir atbilstīgāka patērētāju vēlmēm, nekā iepriekšējās funkcijas. Ja uzņēmējs ir izkalkulējis pareizi, tad viņš gūst peļņu, un citi uzņēmēji gribēs viņam sekot, kamēr ienākumi izlīdzināsies, un tad nebūs vairs ne „tīrās” peļņas, ne zaudējumu.

6. Ietaupījuminvestīciju saņēmējs

Vispār ietaupījumu un investīciju pieaugums paaugstina darbaspēka un zemes faktoru īpašnieku reālos ienākumus. Taču konkrētu labumu no ietaupījumu investēšanas gūst tikai konkrētu zemju īpašnieki. Šis iegūtais labums izpaužas kā pamatzemes kapitālvērtības pieaugums. Visas pārējās zemes savu kapitālvērtību var zaudēt, lai gan ir nozīmīgi bilst, ka viss teiktais attiecas uz kopieguvumu. Un tā tas ir tādēļ, ka visas zemes parasti ir tikai relatīvi specifiski faktori. Bet tas, kas attiecas uz nespecifiskajiem faktoriem, proti, konkrēti tādiem kā darbaspēks, tas nozīmē vispārēju reālās darba algas paaugstinājumu. Palielināto investīciju sakarā strādnieki ir „ārējie beneficiāri”. Viņi kļūst par beneficiāriem citu cilvēku darbības rezultātā, tāpat, viņi par šiem saņemtajiem labumiem neko nav maksājuši. Bet kādu gan labumu

gūst paši investori? - Ilgtermiņā šīs ieguvums nav liels. Realitātē, atbilstīgi procentu likmei, ienākumi ir mazāki. Tomēr tos nevar uzskatīt par zaudējumiem, bet gan par gala iznākumu, kas ir noteikts ar pašu investoru laika preferenču maiņu. Investoru reālie peļņas procenti varētu arī paaugstināties, jo procentu likmes kritumu, ekonomikai paplašinoties un palielinoties, varētu kompensēt monetārās vienības pirktspējas paaugstināšanās.

Galvenais investoru iegūtais labums ir uzņēmēju īslaicīgie ienākumi/ īstermiņa peļņa. Šos ienākumus/peļņu gūst tie uzņēmēji, kuri, apjaušot peļņas iespējas, investē konkrētās jomās. Bet ar laiku, kad arī citi investori, apjaušot šīs iespējas, investē tajās pašās konkrētajās jomās, peļņa tiecas samazināties, pat neraugoties uz to, ka mainīgie fakti, parādības vienmēr signalizē par jaunas peļņas iespējām. Taču tie īstermiņa labumi, kurus gūst strādnieki un zemes īpašnieki, ir daudz noteiktāki. Uzņēmējs-kapitālists ir psiholoģiski tendēts spekulēt mainīgajā tirgū. Viņa investīcijas var dot ienākumus, un, turklāt pat tādas maksimālās spriedzes situācijā, kad ienākumu un peļņas vispār nav, vai pat tad, kad vispār tiek ciesti zaudējumi. Tātad ekonomikas paradokss ir tāds, ka ienākumus neviens nespēj garantēt³⁶.

Jauno investīciju kopums ģenerē neto ienākumu kopumu. Tomēr, diemžēl, neviens nav spējīgs precīzi paredzēt, kurā tieši darbības jomā šī ģenerācija notiks. Turpretī strādnieki un zemes īpašnieki jauno investīciju jomās gūst zināmu labumu tūdaļ, jo jaunās investīcijas paaugstina darba algas un rentes ilgtermiņā. Viņi iegūst pat tai situācijā, kad investīcijas izrādās neekonomiskas un nerentablas.

Misēkļi patērētāju vajadzību apmierināšanā rodas kapitālistu-uzņēmēju lielo zaudējumu rezultātā. Bet tai pašā kapitālistu-uzņēmēju lielo zaudējumu situācijā strādnieki un zemes īpašnieki gūst labumu. Un tas nav nekāds abstrakts, bet pilnīgi noteikts labums. Taču visi patērētāji cieš zaudējumus reālo darba algu izteiksmē, jo uzņēmēji ražo tādas preces, kuras patērētājiem nav vajadzīgas.

No visa izklāstītā varētu kļūt saprotams, ka relatīvi vissvarīgākā zaudējumu nastu gulstas uz uzņēmējiem.

7. Progresējošā ekonomija un tīrā procentu likme (g495)

Progresējošās ekonomikas raksturīgākais parametrs ir procentu likme. Lai tiktu investēts lielāks kapitāls ir nepieciešama tīrās procentu likmes pazemināšanās, kas atspoguļo vispārēju laika preferenču pazemināšanos. Ja tīrā likme saglabājas nemainīga, tad tas norāda, ka nebūs jaunu investīciju vai būs disinvestēšana, ja laika preferences kopumā ir stabilas, un ka ekonomika ir *stabila*. Tīrās procentu likmes krišanās ir laika preferences samazināšanās un bruto investīciju palielināšanās sekas. Tīrās procentu likmes kāpums ir laika preferences kāpuma un disinvestīciju kāpuma sekas. Lai ekonomika būtu progresējoša ir nepieciešams lai turpinātos laika preferences un procentu likmes pazemināšanās process. Ja procentu likme nemainās, tad kapitālu var uzturēt tikai tajā pašā līmenī.

Tā kā praksioloģija neformulē kvantitatīvos likumus, tad arī nav metodes kā mēs varētu noteikt jebkādas kvantitatīvo izmaiņu attiecības starp procentu tīro likmi un kopkapitālu. Mēs varam spriest tikai par kvalitatīvajām attiecībām.

Ir tomēr nepieciešams paskaidrot to, ko līdz šim esam noklusējuši. Mēs neesam apgalvojuši, ka tīro procentu likmi nosaka pieejamo/dabūjamo kapitālpreču kvantums vai to vērtība. Mēs neesam izdarījuši secinājumu par to, kā kapitālpreču kvantuma vai vērtības palielināšanās pazemina tīro procentu likmi. Mēs neesam apgalvojuši, ka kapitālpreču daudzuma vai vērtības paaugstināšanās pazemina tīro procentu likmi, jo

tā ir kapitāla cena. Mēs esam apgalvojuši tieši pretējo, proti, to, ka tīrās procentu likmes pazemināšanās izraisa dabūjamo kapitālpreču kvantuma un vērtības paaugstināšanos. Kauzālais princips ir gluži pretējs prastajam uzskatam. Tīrā procentu likme var mainīties regulāri un tā ir noteikta ar laika preferencēm. Ja laika preferences pazemināsies, tad investētā kapitāla daudzums palielināsies; ja tā pazemināsies, tad investētā kapitāla apjoms pazemināsies.

Tas, ka tīrās procentu likmes izmaiņām ir pretēja ietekme uz kapitāla krājumu, ir deducēts no aksiomas, nevis izsecināts no nenoteiktības un empīrisku datu kompleksa³⁷. Pats likums gan nav deducēts, kā varētu domāt, teiksim, no tirgus apskatiem, kuros redzams, ka ekonomiski neattīstītās valstīs procentu likmes ir augstākas nekā ekonomiski attīstītās valstīs. Šim fenomenam ir vismaz divi aspekti -- lielā uzņēmējdarbības riska komponente neattīstītajās valstīs un -- otrs -- tas, ka šo fenomenu *nebūt neizraisa tīro procentu likmju starpības*.

8. *Tirgus procentu likmes antreprenierkomponente*

Vienmērīgi rotējošā ekonomikā procentu likme ir visur vienāda. Reālajā pasaulē procentu likme ir tādas jaunās *uzņēmējdarbības (vai „riskā”) komponente*, kura, *summējoties* ar vispārējo procentu likmi, it sevišķi papildina riskanta uzņēmējdarbības pasākuma risku, turklāt atbilstīgi esošajai riska pakāpei. (Tā kā „risks” ir statistiskai „noteiktībai” raksturīgs parametrs, tad to pareizāk būtu nosaukt par „nenoteiktības pakāpi”). Sociālā vai sabiedriskā laika preferenču likme ir pamatlikme. To sauc arī par procentu tīro likmi. Pieņemsim, ka šī tīrā procentu likme visā ekonomikā kā veselumā ir 5%, un kapitālists šajā situācijā nopērk tuvās nākotnes preces par 100 uncēm un gadu vēlāk tālās nākotnes preces pārdod par 105 uncēm. Šo starpību 5 unces jeb 5% sauc par viņa „tīro” peļņu. Par tīro peļņu to sauc tādēļ, ka pastāv uzskats, ka viņš to *noteikti* saņems. Tīrajai likmei nav absolūti nekāda sakara ar uzņēmējdarbības nenoteiktību. Tīrā likme ir piemaksas mērs tagadnes precēm, pārdodot tās kaut kad nākotnē, turklāt tikai tai gadījumā, ja nākotnes preces ir kvalificētas kā *noteikti* iegūstami labumi.

Protams, reālajā pasaulē nekas nav absolūti noteikts, un tādēļ arī tīrā procentu likme (kuru nosaka laika preference) nekad nav pilnīgi izolēts parametrs. Tagad iedomāsimies, ka kādā sevišķi riskantā pasākumā vai ražošanas nozarē ir pilnīgi skaidri zināms, ka 105 unces tiks saņemtas pārdodot produktu pēc gada. Un tad, ja sociālā laika preference ir 5 %, tad kapitālisti-uzņēmēji labprāt izdos 100 unces par faktoriem un saņems peļņu 5% apmērā. Bet, pieņemsim, ka pastāv vēl kāda cita ļoti bīstama riska iespējamība. Tā, piemēram, uzskatot, ka produktu varēs pārdot par 105 uncēm, jāreķinās, ka tomēr pastāv liela iespēja, ka produkta cena svārstīsies. To ņemot vērā, uzņēmēji ne labprāt maksās 100 unces par faktoriem. Viņi gribētu reķināties ar šo papildus risku. Galu galā faktoru cena varētu būt tikai 90 unces. Jo prognozētie rezultāti ir riskantāki, jo augstāka būs procentu likme, kuru kapitālists-investors vēlēsies saņemt.

Procentu likmes struktūra kā veselums rada uzslāņojumu tīrajai procentu likmei, precīzi variējot saskaņā ar katras uzņēmējdarbības pasākuma vai spekulācijas gaidīto risku.

Procentu likmju daudzveidīgā struktūra, kas funkcionē aizdevumu tirgū, ir līdzīga vispārējai procentu likmju struktūrai. Aizdevumu tirgus procentu likmju struktūra parasti ir preču tirgus derivāts³⁸. Cilvēkiem vajadzētu saprast, ka situācijā, kad vispārējo faktu kopums nemanās, bet kāda riskanta ražotne, producējot lielu preču kvantumu, visai konstanti dod peļņu augstāku par 5%, šīs ražotnes riska komponente

vājināsies, jo tad arī citi uzņēmēji iesaistīsies šāda veida riskantos pasākumos, un tā rezultātā procentu likme nokritīs līdz 5%. Tātad - procentu riska daudzveidīgā struktūra nav spējīga būtiski traucēt procentu likmju vienveidošanās tendenci. Turpretim, jebkura daudzveidība ir kaut kāds nenoteiktības radītu risku indekss. Nenoteiktība ir tirgus būtiska pazīme. Bet, ja tirgus situācija tiek iesaldēta, tad arī šī nenoteiktība tiek likvidēta un iestājas vienmērīgi rotējošā ekonomika. Ja ekonomiskā situācija tiek uzturēta kā nemainīga, tad šāda nemainīguma uzturēšanas rezultātā iestāsies vienmērīgi rotējošā ekonomika. Bet, tā kā ekonomiskā situācija vienmēr ir mainīga, tad vecās nenoteiktības vietā vienmēr rodas jauna nenoteiktība. Un tāda vienveidība, kuru izsaka VR ekonomikas jēdziens, nekad nav iespējama.

9. Risks, nenoteiktība un apdrošināšana

Uzņēmējdarbībā tirdznieciskie darījumi tiek veikti nākotnes nenoteiktības apstākļos. Dažus nenoteiktības veidus var atklāt *statistiskie riski*. Risks ir neveiksmes varbūtība. Atšķirības starp „risku” un „nenoteiktību” ir definējis profesors Naits (Knight)³⁹. „Riskā” situācija veidojas tad, ja atsevišķs gadījums ir lielas homogēnu gadījumu klases elements, un, ir precīzi zināms šīs klases gadījumu sastopamības biežums. Piemēram, firma ražo bultskrūves un no savas pieredzes zina, ka visās ražotajās bultskrūvju partijās ir viens un tas pats defektīvu (brāķa) bultskrūvju skaits, teiksim viens procents. Firma nevar zināt, tieši kura bultskrūve ir brāķis, bet firmai ir zināma brāķa bultskrūvju proporcionālā daļa jebkurā šī veida bultskrūvju partijā. Šāda informētība par brāķa procentuālo attiecību var mainīt firmas operācijās noteiktās cenas, ir īpaši, ja firmā *iekšēji* tiek veikti pietiekami daudz operāciju. Cita veida riskantās situācijās (piemēram, ugunsgrēka draudi) zaudējums vai kaitējums firmas operācijām varētu būt plašāks un biežāks. Bet tāds apdraudējums, no kura varētu ciest liels daudzums firmu, ir uzskatāms par „izmērāmu” vai statistisku risku. Šādām riska situācijām katrai firmai pašai jāizveido savs kopējais riska fonds vai arī jāizveido specializētas firmas – „apdrošināšanas sabiedrības”, kuras izveido šādus kopējos fondus.

Apdrošināšana balstās uz atzinumu, ka firmas un indivīdi kā riska subjektu kopums reprezentē homogēnu gadījumu klasi. Un tā, neviena no tūkstošs firmām, kuras veido homogēnu firmu grupu, neparedz, ka tieši viņa tekošā gada laikā varētu ciest ugunsgrēku. Bet noteikti zināms, ka desmit no šīm firmām gada laikā cietīs ugunsgrēku. Šādā situācijā katrai firmai ir izdevīgi apdrošināties, apvienojot savus zaudējumu riskus.

Apdrošināšanas firmas konkurējot tiecas iegūt no savām investīcijām parastajai procentu likmei atbilstošus ienākumus, ne vairāk un arī ne mazāk.

Risku un nenoteiktību kā pretstatus ļoti labi izskaidro Ludvigs fon Mise. Viņš katru no minētajām kategorijām -- risks un nenoteiktība—ietilpināja vispārīgākās kategorijās: klasē (sistēmā) un klases (sistēmas) elementā⁴⁰. Un paskaidroja atšķirību starp loģikas kategoriju *klase* (sistēmu) un tās *elementu*, lietojot arī divus pretstatītus jēdzienus „klases varbūtība” un „elementa (gadījuma) iespējamība”. „Klases varbūtība” ir tikai zinātnisks termins un tiek lietots vienīgi matemātiskajā statistikā un ir lietu skaitlisko izteiksmju forma⁴¹. Sarežģītajā literatūrā par varbūtību un iespējamību tik argumentēti kā Mise nav rakstījis neviens cits autors.

Par klases varbūtību viņš rakstīja šādi: Mēs zinām vai arī tikai uzskatām, ka zinām visu par atsevišķu gadījumu vai fenomenu klases (kopuma, sistēmas) funkcionēšanu, bet mēs neko nezīnām par reālu singulāru gadījumu vai fenomenu, un pat tad, ja šis gadījums vai fenomens ir kādas noteiktas mums zināmas klases elements⁴².

Apdrošināšanas risks ir klases varbūtības paraugs. Tā, piemēram, biznesmenis zina, cik no kopējā bulskrūvju daudzuma ir brāķa bulskrūves, bet viņš nezina tieši kura skrūve varētu būt brāķis. Cilvēku mirstības tabulas (saraksti) rāda mirušo cilvēku proporcionālo daļu katrā vecuma grupā, tomēr tās nesniedz nekādu informāciju par konkrēta indivīda dzīves ilgumu.

Apdrošināšanas firmām ir savas problēmas. Tiklīdz kaut kas specifisks kļūst zināms par atsevišķiem ģenerālkopas elementiem, tā firmas tūdaļ šos elementus izslēdz no ģenerālkopas un izdala tās jaunu apakškopu. Šīs apakškopas elementiem piemīt šīs konstatētās specifiskās pazīmes. Tā, piemēram, no kādas cilvēku vecuma grupas izdala tādu cilvēku apakšgrupu, kuras locekļiem, to darba apstākļu dēļ, ir augstāks mirstības rādītājs. Šāda grupa ir jānošķir kā atsevišķa grupa un tai nosakāma atšķirīga lieluma apdrošināšanas maksa. Tomēr, ja ir konstatētas atšķirības starp apakšgrupām, bet apdrošināšanas firmas tām pielāgo to pašu prēmiju likmi kā visām citām grupām, tad tas varētu nozīmēt, ka veselīgākas jeb mazāka riska grupas subsidē augstāka riska grupas.

Vairums nenoteiktību nav apdrošināmas, jo tās ir unikālas, savā ziņā vienīgie gadījumi, un nevis kādas klases elementi. Kā unikāli gadījumi tie ietekmē katru indivīdu vai biznesus; tie gan var būt līdzīgi citiem gadījumiem, bet tie nav tāpatīgi ar tiem. Indivīds vai uzņēmējs par konkrēta procesa rezultātu zina kaut ko, bet ne visu.

Mise klases varbūtību skaidro šādi: Mēs zinām dažus faktorus, kuri nosaka rezultātu, bet ir vēl daudz citu faktoru, kuri arī nosaka šo rezultātu, bet par tiem mēs nezinām neko⁴³.

No uzņēmēju viedokļa vērtējot nākotnes cenas, pieprasījumus utt., visi tie ir unikāli nenoteiktības gadījumi. Šādu unikālu gadījumu apzināšanas nolūkos jālieto specifiskas problēmu izprašanas metodes un indivīdu vērtējošie spriedumi par tiem, nevis kaut kādus „risku” objektīvus mērījumus.

Riska un nenoteiktības situāciju raksturošanā nav lietojami tādi termini kā „azartspēles” vai „derības”. Šiem terminiem ir emocionāli nelabvēlīgi ietonēta nozīme sakarā ar to, ka ar tiem izsaka iespēju *radīt jaunu* risku vai nenoteiktību, un ka šie jaunie riski un nenoteiktības tiek radītas cilvēku patikai, baudai. Azartspēļu kauliņu mešana zirgu skriešanās sacīkstēs ir azartspēļu spēlmaņu vai derību slēdzēju apzināta darbība radīt jaunu nenoteiktību. Šādas nenoteiktības citādi vispār nerodas⁴⁴. Turpretim uzņēmējs savas izklaidēšanās nolūkos nenoteiktības nerada. Gluži otrādi – viņš tiecas mazināt un pēc iespējas – vairāk. Nenoteiktības, ar kurām saskaras uzņēmējs, ir tirgus situācijām raksturīgas parādības; tās ir cilvēkdarbības būtiskas pazīmes; jebkuram cilvēkam jāprot darboties nenoteiktību apstākļos; taču uzņēmējs ir tas cilvēks, kurš to prot un spēj vislabāk. Tas pats sakāms par azartspēļu institūciju un ātruma sacīkšu treka operatoriem, proti, viņi nerada jaunus riskus, viņi ir tirgus situāciju eksperti, un nekādi tur azartspēļu spēlmaņi vai derību slēdzēji.

Peļņa vai zaudējumi ir uzņēmējdarbības *nenoteiktības* rezultāts. Statistiskais *risk*s ir pārvērsts biznesa operāciju cenā, un nav atbildīgs nedz par peļņu, nedz par zaudējumiem, izņemot tos gadījumus, kad statistiskie dati ir kļūdaini un tādēļ maldinoši.

